

onderzoek in de cultuursector

Letty
Ranshuysen

Postbus 25324
3001 HH Rotterdam
Telefoon (010) 4361548
Telefax (010) 2250286
E-mail letty@lettyranshuysen.nl
www.lettyranshuysen.nl

NIET INVLEGEN, MAAR SAMEN OPTREKKEN COMMUNITY ART IN OVERIJSEL

Kunstkorsetten (Kunstenaar Loes ten Anscher)

Knikkerbak van geluk (Kunstenaar Loes ten Anscher)

Een bloeiend dorp (Kunstenaar Bruno Doedens)

LangsteLentelicht (Kunstenaar Bruno Doedens)

Rotterdam maart 2010
Letty Ranshuysen

INHOUD

INLEIDING	1
Onderzoeksopzet	1
Leeswijzer	2
MEERWAARDE	3
Wat is community art?	3
Identificatie en participatie	3
Pluriformiteit	3
De rol van de kunstenaar	3
Aangetoonde effecten	4
Hooggestemde doelen	4
Sociale cohesie	5
Sociale vaardigheden	5
Passieve en actieve cultuurparticipatie	6
Visie van geraadpleegde sleutelfiguren	7
Stagnatie of transformatie	7
Eigenaarschap	7
Proces of product?	8
Community art versus sociaal-artistieke projecten	9
Cultuurparticipatie: bijeffect of hoofddoel?	9
Accenten in Overijssel	10
Verbreden kwaliteitsbegrip	10
Wisselwerking tussen formele en informele kunstcircuits	10
Community art op het platteland	11
SAMENVATTING MEERWAARDE	12
INVENTARISATIE	13
Tijdstip en locatie	13
Wanneer	13
Waar	14
Festivalprojecten	15
Dorpsprojecten	16
Regioprojecten	16
Doelstellingen	17
Sociale cohesie	17
Actieve cultuurparticipatie	18
Educatie	19
Passieve cultuurparticipatie	20
Uitvoerders	21
Kunstenaars	21
Disciplines	22
Samenwerking en bereik	24
Samenwerkingspartners	24
Doelgroepen	26
Bereik	27
SAMENVATTING INVENTARISATIE	29
ONDERSTEUNING	31
Successen en knelpunten	31
Aanbevelingen	32
GERAADPLEEGDE LITERATUUR / WEBSITES	39
BESCHIJVING GEÏNVENTARISEERDE COMMUNITY ART	41

INLEIDING

Stichting Kunst & Cultuur Overijssel (KCO), de ondersteuningsinstelling in de provincie Overijssel op het gebied van kunst en cultuur, meent dat het stimuleren, aanjagen, adviseren en ondersteunen van community art een belangrijke nieuwe taak kan zijn. Voordat dat deze nieuwe functie uitgewerkt en ingevuld kan worden, dient eerst aangetoond te worden wat de meerwaarde is van community art en hoe groot de behoefte is aan ondersteuning hiervan in Overijssel.

Onderzoeksbureau Letty Ranshuysen heeft daarom een onderzoek uitgevoerd met als doel:

De omvang en behoefte aan community art in Overijssel in kaart brengen en inventariseren in hoeverre en in welke vorm deze kunstvorm meer ondersteuning verdient.

In dit onderzoek staan drie onderwerpen en daaraan gerelateerde vragen centraal:

1. **Meerwaarde:** Wat kan community art betekenen voor de bevolking van Overijssel?
2. **Inventarisatie:** Welke vormen van community art vinden al plaats in Overijssel?
3. **Ondersteuning:** Hoe kan community art in Overijssel het beste worden ondersteund om de meeste meerwaarde te realiseren?

Onderzoeksoopzet

De centrale vragen zijn beantwoord aan de hand van deskresearch, een inventarisatie van de community art die reeds in Overijssel plaatsvond en interviews met sleutelfiguren.

Deskresearch

Om in beeld te krijgen wat de meerwaarde van community art is, zijn recente beschouwingen over community art geanalyseerd. Vervolgens zijn de beleidsplannen van de provincie Overijssel bestudeerd, om na te gaan in hoeverre aandacht voor community art daarin past. Ook is divers onderzoek naar effecten van community art bekeken, om na te gaan wat deze kunstvorm te weeg kan brengen. Aangezien de meeste onderzochte community art-projecten in de vier grote steden plaatsvonden, is vervolgens aan de hand van interviews met sleutelfiguren in Overijssel in beeld gebracht wat community art in de context van deze provincie kan betekenen. De selectie van deze sleutelfiguren vond plaats in overleg met de opdrachtgever. Het gaat om mensen die ervaring hebben opgedaan met community art in Overijssel, zowel binnen de sector kunst en cultuur als de sector wijkopbouw (welzijn en wonen).

Interviews

Om een beeld te krijgen van de ervaringen met Community Art bij KCO en hun visie op deze kunstpraktijk is gesproken met Let Geerling (adviseur Kunst, Cultuur en Openbare Ruimte bij KCO) en Iris Offringa (adviseur amateurkunst bij KCO).

Vervolgens zijn drie cruciale sleutelfiguren in de provincie geïnterviewd: Sikko Cleveringa (cultuurmakelaar bij Kunstcircuit te Deventer), Wilja Jurg (directeur Medialab te Enschede) en Eléon de Haas (cultuurmakelaar bij Muziekschool Twente). De laatste is via email ondervraagd. Zij hebben de nodige ervaring opgedaan met het ondersteunen van community art in Overijssel, waardoor ze niet alleen konden vertellen wat er zoal plaats heeft gevonden op dit gebied, maar ook welke mogelijkheden er zijn in de toekomst.

Daarna is gesproken met Ap van Straaten (verantwoordelijk voor projectontwikkeling en innovatie welzijn bij Rastergroep Welzijn en Kinderopvang te Deventer) en Evert van der Belt (activering, exploitatie en beheermanager bij Prismare, het wijk- en cultuurcentrum van woningbouwvereniging De Woonplaats in Roombeek te Enschede). Met hen is nagegaan wat community art kan betekenen voor de sector wijkopbouw.

In alle interviews is ingegaan op de volgende vragen:

- Wat houdt community art in, wat is de meerwaarde ervan en verschilt dit tussen steden en plattelandsgebieden?
- Welke successen en knelpunten deden zich voor bij de community art-projecten waarmee ervaring is opgedaan?
- Welke kansen zijn er voor nieuwe waardevolle community art in Overijssel en hoe kan dit het beste worden aangejaagd en ondersteund?

Inventarisatie

Parallel aan de deskresearch en de interviews vond een inventarisatie plaats van reeds uitgevoerde community art-projecten in Overijssel. Begonnen is met de projecten die al bekend waren bij KCO. Vervolgens is op het internet gescand in hoeverre daar informatie is te vinden over andere community art-projecten in Overijssel en ook de projecten die in de interviews zijn aangedragen zijn geregistreerd. Dit gebeurde aan de hand van een standaardregistratiemodel in Excel. KCO-medewerkers Sandra Luimes en Rianne de Vries hebben hierbij geassisteerd. Bij deze registratie zijn per project de volgende zaken in kaart gebracht: doelstellingen, doelgroepen, wanneer en waar het project plaatsvond, de omvang van de actieve en passieve deelname, de kunstdisciplines die het betrof en de instellingen waarmee is samengewerkt. In sommige gevallen zijn de uitvoerende kunstenaars benaderd (via email en/of telefoon) voor aanvullende informatie. Een aandachtspunt daarbij was het in beeld brengen van successen en knelpunten en de vormen van ondersteuning die zij zinvol achten. Er zijn in totaal 75 projecten geregistreerd.

Leeswijzer

Om de lezer tegemoet te komen wordt veelal een samenvatting van een onderzoeksverslag voorin het rapport gezet. Dit is bij dit verslag bewust niet gedaan. Zo'n samenvatting doet namelijk geen recht aan de grote diversiteit en creativiteit van de geïnventariseerde community art. Het is de bedoeling dat de lezer verder kijkt dan alleen maar naar de belangrijkste conclusies. Daarom wordt in dit rapport voortdurend verwezen naar concrete voorbeelden, zodat de lezer een goed beeld krijgt van deze veelzijdige kunstpraktijk. In de bijlage zijn korte beschrijvingen van vrijwel alle geregistreerde projecten opgenomen. Die zijn alfabetisch geordend op projectnaam en daardoor gemakkelijk terug te vinden. Bij verwijzingen naar in de bijlage opgenomen projecten is een * achter de projectnaam gezet. De eerste twee hoofdstukken sluiten af met een samenvatting. Het laatste hoofdstuk is dermate compact dat dit niet is samengevat. Degenen die zich de inhoud van dit rapport (toch) snel eigen willen maken, kunnen met de twee samenvattingen en het laatste hoofdstuk beginnen.

Het **eerste hoofdstuk (Meerwaarde)** verkent wat community art inhoudt. Eerst komt aan de orde wat er in de literatuur over dit onderwerp bekend is. Daarna wordt ingezoomd op door onderzoek elders aangetoonde effecten. Vervolgens staat de visie van de geïnterviewde sleutelfiguren en de via telefoon of email geraadpleegde kunstenaars centraal. Tot slot wordt ingegaan op raakvlakken met het provinciale beleid.

Het **tweede hoofdstuk (Inventarisatie)** toont het caleidoscopische aanbod van community art in Overijssel. Eerst komen tijdstip en locatie van uitvoering van de gesignaleerde projecten aan de orde, daarna de doelstellingen en tot slot de uitvoerders en het gerealiseerde bereik.

Het **derde hoofdstuk (Ondersteuning)** vertaalt de uitkomsten uit de twee eerdere hoofdstukken in successen die met community art zijn te behalen. Daarna komen knelpunten aan de orde. Uit deze successen en knelpunten zijn aanbevelingen gedestilleerd voor verdere uitbouw van effectieve community art in Overijssel.

MEERWAARDE

Wat kan community art betekenen voor de bevolking van Overijssel?

Door de veelvormigheid van community art is dit een moeilijk te vatten begrip. Dit hoofdstuk maakt helder welke meerwaarde deze kunstpraktijk voor Overijssel kan hebben. Eerst wordt afgebakend wat er in de literatuur onder dit onderwerp wordt verstaan. Vervolgens wordt ingegaan op de visie van de geraadpleegde sleutelfiguren en daarna op de raakvlakken met het provinciale beleid.

Wat is community art?

Identificatie en participatie

Community art wordt ook wel aangeduid met 'ontmoetingskunst' of 'sociaal geëngageerde kunst'. Mede door steun vanuit het landelijke Actieplan Cultuurbereik is deze kunstvorm bezig met een geweldige opmars. Diverse overheden (landelijk, provincies en gemeenten) en cultuurfondsen (zoals Stichting Doen en het Fonds 1818) steken hier veel geld in. Toch bevindt deze kunstvorm zich in een problematische positie. Het wordt niet altijd als kunst beschouwd, sommigen menen doen het af als sociaal-cultureel werk. Lector community art Peter van den Hurk hanteert een kordate afbakening: "Het gaat om kunst die wordt beoefend voor en met medewerking van mensen die er in het gangbare kunstcircuit niet aan te pas komen"¹. Het bemiddelt hierdoor vaak tussen amateurkunst en professionele kunst en tussen high culture en low culture. Identificatie en participatie vormen centrale uitgangspunten: "Essentieel is dat mensen in dat proces van kunst maken iets van zichzelf kwijt kunnen en dat zij iets van zichzelf terugvinden in het eindproduct. ... Kunst wordt ingezet om mensen een stem te geven, om bij te dragen aan hun emancipatie en hun sociale ontwikkeling."²

Pluriformiteit

Community art kent vele gezichten. Het betreft niet alleen theater (toneel, dans, bewegings- of muziektheater), muziek of beeldende kunst, maar ook hele andere disciplines, zoals: film, fotografie en nieuwe media. Vaak betreft het met meerdere kunstdisciplines tegelijkertijd. Door die veelzijdigheid vindt community art plaats op uiteenlopende plekken. Naast op de reguliere podia waar kunsten worden getoond (theaters en musea), ook in wijkcentra en buurthuizen, op straten en pleinen of zelfs bij mensen thuis. Het kan gaan om korte projecten, maar ook om projecten die meerdere jaren lopen. Dit laatste gebeurt bijvoorbeeld als een kunstenaar zich permanent in een wijk vestigt en zijn atelier openstelt of wanneer er een theatervoorstelling wordt ontwikkeld op basis van persoonlijke ervaringen van deelnemers. Bij zo'n wijkatelier of theatervoorstelling kunnen honderden mensen, in mindere of meerdere mate, actief betrokken zijn, maar het kan ook gaan om enkele deelnemers waar zeer intensief mee wordt samengewerkt. Het kan gaan om een brede doelgroep, zoals mensen die niets meer met elkaar gemeen hebben dan dat ze in dezelfde wijk wonen, maar ook om strikt afgebakende doelgroepen, zoals: tienermoeders, Islamitische vrouwen of oud-werknemers van een bepaald bedrijf. Vaak wordt er intensief samengewerkt met een instelling of organisatie, die in contact staat met de beoogde doelgroep, zoals een school, buurthuis, wijkcentrum, fabriek of woningcorporatie.

De rol van de kunstenaar

Vaak vervult de kunstenaar meerdere rollen naast die van maker, zoals: onderzoeker, plannenmaker, scenarioschrijver en campagneleider. Het tot stand brengen van een kunstwerk en het toegankelijk maken daarvan gaan hand in hand. Het succes van community art wordt dan ook niet louter bepaald door het artistieke talent van de uitvoerende kunstenaar, maar ook door de manier waarop die anderen weet te betrekken bij het project. "Community artists zijn bedenkers én uitvoerders, zij zoeken zelf hun publiek op, mobiliseren deelnemers, leggen contacten in wijken en buurten, zorgen voor geschikte locaties, werven fondsen en doen de publiciteit. De meeste tijd en energie besteden zij aan het organiseren en mobiliseren van mensen."³

¹ Van Erven en van den Hurk (2007).

² Uitspraken van Eugene van Erven in een interview in: van de Haterd (2009).

³ Zie bijdrage van Ton Bevers in: Van Erven en van den Hurk (2007).

Kunstenaars die community art uitvoeren zijn zowel artistiek als sociaal-maatschappelijk gemotiveerd. De persoonlijke artistieke ambities van de kunstenaar en het collectieve belang worden samengebracht. Hierdoor is er sprake van twee moeilijk te verenigen richtsnoeren. “Enerzijds lijken artistieke maatstaven er in het geheel niet toe te doen, als er maar gescoord wordt op issues als sociale cohesie, empowerment en alle andere het welzijn van mens en maatschappij bevorderende factoren. Anderzijds loop je de kans ongenadig te worden afgerekend op gebrek aan artistieke kwaliteit, esthetisch niveau en andere kunstzinnige maatstaven.”⁴ De geëngageerde kunstenaar die community art uitvoert, opereert in dit spanningsveld. Omdat hij de genoegens van kunst wil delen met meer mensen dan alleen de kleine incrowd van insiders, hanteert hij een andere esthetiek, taal en codes dan bij de gevestigde kunst gebruikelijk is. “Deze kunstenaars draaien de wereld niet hun rug toe, maar zoeken de wereld actief op met al zijn problemen en oneffenheden en zien schoonheid in het alledaagse of onvolmaakte. Ze zien de kracht en creativiteit van mensen en hoe zij een potentiële bijdrage aan de (lokale) maatschappij kunnen leveren. Tegelijkertijd nemen ze gelijkwaardigheid als uitgangspunt voor de interacties tussen maker en publiek.”⁵ Het gaat er om dat mensen een dialoog met elkaar aangaan, elkaar ontmoeten met de erkenning van de verschillen die er tussen hen bestaan, zonder dat bepaalde kenmerken als inferieur of superieur worden beschouwd. Deze kunstenaars willen niet categoriaal denken en zich niet fixeren op de vermeende ‘achterstand’ van de doelgroep. In plaats daarvan creëren ze een tussenruimte, waar ruimte is voor openheid en nieuwsgierigheid. “Community art formuleert een eigenwijs, artistiek antwoord op het ongelijke bereik van de kunsten en legt nieuwe verbindingen tussen kunst en samenleving. Het stelt meer mensen in staat om te ontdekken wat kunst te bieden heeft en het stelt de kunst in staat om meer betekenis te krijgen.”⁶ Er worden thema’s behandeld die zowel voor de actieve participanten als het publiek herkenbaar zijn. Dit maakt deze kunst laagdrempelig en zorgt voor identificatiemogelijkheden, die reflectie, dialoog, ontmoeting en onderling begrip bevorderen.

Aangetoonde effecten

Hooggestemde doelen

De hiervoor aangehaalde explosieve groei van community art is een reactie op lokale en mondiale politieke ontwikkelingen. Individualisering, economisering en de strijd tegen terrorisme hebben geleid tot een verruwing in omgangsvormen en een verslechterde positie van in Nederland wonende moslims. Om hier tegenwicht aan te bieden, krijgt community art steeds meer steun. De verwachting is dat deze kunstvorm een belangrijke rol kan spelen in sociale veranderingsprocessen, onder andere doordat het voor ‘empowerment’ van personen en groepen zorgt en de samenhang tussen mensen vergroot. Onderzoek onder 92 sociaal geëngageerde kunstprojecten in Nederland wees uit dat het merendeel daarvan (ver)bindingen wilden creëren tussen mensen met verschillende achtergronden en tussen bewoners en (lokale) instellingen. Bij de helft ging het om het creëren van ontmoetingen, het bevorderen van sociale cohesie of het stimuleren van culturele diversiteit. Een derde wilde (ook) een bijdrage leveren aan de verbetering van de wijk, leefomgeving of openbare ruimte waar de deelnemers veel tijd doorbrengen⁷. Deze ambitieuze sociale effecten zijn moeilijk hard te maken, omdat veel meer factoren een rol spelen dan alleen een kunstproject. Toch is de afgelopen jaren getracht om de meerwaarde van community art aan te tonen.

In het navolgende overzicht van onderzoeksuitkomsten wordt onderscheid gemaakt tussen drie vaak terugkerende sociale doelstellingen:

1. het bevorderen van sociale cohesie,
2. het stimuleren van sociale vaardigheden (empowerment),
3. het bevorderen van (passieve en actieve) kunstparticipatie bij mensen die doorgaans niet met kunst in aanraking komen.

⁴ Van der Hurk (2008).

⁵ Trienekens (2006).

⁶ Minke (2008).

⁷ Trienekens (2006).

Sociale cohesie

Een van de eerste pogingen om de bindende kracht van community art in kaart te brengen in Nederland, betreft de evaluatie van *Kremlingeheugen*⁸. Deze community art *avant la lettre* van kunstenaar Adriaan Nette vond in 1998 plaats in een woningcomplex in Dordrecht, dat door zijn gesloten karakter de bijnaam Kremlin kreeg. Door de relatief lage huren wonen daar veel allochtonen, waardoor het een unieke en veelzijdige collectie herinneringen herbergt, waarin zo'n zestig culturen zijn vertegenwoordigd. Die herinneringen werden uitgelicht en daar werden collectieve herinneringen aan toegevoegd. Dit werd zowel door de pers als door de Kremlinbewoners zeer positief gewaardeerd. Uiteindelijk is een kwart van de Kremlinbewoners actief betrokken geraakt bij dit project, dat ondersteund werd door BEVO Woningbeheer. Uit enthousiasme over de sociale effecten plande deze woningbouwcorporatie meteen een vervolg. Een andere subsidiënt, de provincie Zuid-Holland, heeft naar aanleiding van *Kremlingeheugen* in de periode 2001–2004 elk jaar twee gemeenten in staat gesteld om vergelijkbare kunstprojecten te ontwikkelen en uit te voeren.

Een veel meer uitgebreide studie naar meer dan vijftig community artprojecten in Belfast wijst uit dat tweederde van de deelnemers menen dat ze door die deelname een beter begrip van andere culturen hebben gekregen en een vijfde is de buurt beter gaan waarderen⁹. Op basis van divers onderzoek constateert lector burgerschap en culturele dynamiek Sandra Trienekens: "In community art-projecten ontstaat cohesie op verschillende niveaus. Mensen ontmoeten nieuwe mensen. Mensen komen in aanraking met organisaties en organisaties ontmoeten elkaar en stappen in de toekomst misschien sneller op elkaar af voor samenwerking in concrete projecten. Ook kan men door de projecten een positiever gevoel over zijn directe leefomgeving krijgen."¹⁰ Dit blijkt bijvoorbeeld uit het muziekeducatieproject *Zingende stad* dat in Utrecht met basisschoolkinderen is uitgevoerd: een derde van de deelnemers daaraan zijn de weg tussen hun huis en school positiever gaan waarderen¹¹.

Recent uitgevoerd onderzoek rond *Jalan Jalan* duidt er ook op dat community art sociale cohesie kan bevorderen¹². Binnen dit project hebben kinderen en enkele volwassen bewoners van de Indische buurt in Amsterdam in een reeks workshops gewerkt aan de voorbereiding van een festival. Een enquête onder deelnemende kinderen laat zien dat 44% van hen nieuwe mensen heeft leren kennen door deze activiteiten, 16% verwacht nog vaker contact te hebben met deze mensen en 43% is de eigen buurt leuker gaan vinden. Een enquête onder het festivalpubliek toont aan dat 90% van de ondervraagden meent dat dit project buurtbewoners op een goede manier met elkaar in contact brengt, 35% is door *Jalan Jalan* in contact gekomen met mensen met een andere culturele achtergrond en de meerderheid daarvan verwacht contact te houden met deze nieuwe kennissen.

Sociale vaardigheden

Met community art wordt ook *empowerment* of zelfversterking nagestreefd. Dit betekent meer greep krijgen op jezelf en je omgeving. Het ontwikkelen van sociale vaardigheden vormt daar een belangrijk onderdeel van. Dit komt de sociale cohesie ook ten goede, want sociaal vaardige mensen ervaren en tonen gemakkelijker wederzijds respect, tolerantie en zelfbeheersing. In hoeverre community art sociale vaardigheden bevordert, is onderzocht bij interventies van podiumkunstenaars binnen vier op specifieke doelgroepen gerichte pilots¹³. Hierbij zijn theatrale werkvormen ingezet bij migranten, gedefinieerden, mensen met een verstandelijke beperking en jongeren. De deelnemende kunstenaars hebben de context geleverd, waarbinnen deelnemers competenties kunnen verwerven zoals samenwerken, verantwoordelijkheden dragen, grenzen verleggen en andere vaardigheden die van belang zijn voor het functioneren in het alledaagse leven en op de arbeidsmarkt. Twee van deze pilots, waarin procesgericht werken centraal stond, hebben deze vaardigheden significant bevorderd, bij de twee andere, meer productgerichte projecten waren deze effecten niet aan te tonen.

⁸ Ranshuysen (1999)

⁹ Mattarasso (1998). Het jaartal en de omvang van het onderzochte aantal projecten laat zien dat men in de Angelsaksische wereld al veel eerder met community art aan de slag ging dan in Nederland.

¹⁰ Essay van Sandra Trienekens in Bakker (2008)

¹¹ Trienekens en Mittelburg (2009)

¹² Bakker (2008)

¹³ Oud en Oostdam (2007)

Een ander onderzoek naar effecten van community art op sociale vaardigheden is gehouden rond de voorstelling *Ik Vrouw* van wijktheater Delft, voor allochtone vrouwen met een taalachterstand¹⁴. Naar eigen zeggen hebben de deelnemers meer zelfvertrouwen en een positiever zelfbeeld gekregen en zijn ze mondiger geworden, doordat ze hebben geleerd om voor een (grote) groep hun stem te laten horen. Ook zijn ze minder waarde gaan hechten aan wat anderen over hen denken, hebben ze meer begrip ontwikkeld voor anderen en zijn ze nieuwe vriendschappen aangegaan.

Bij de voorstelling *Wild Dreams* in het kader van het Yo! Operafestival 2007 op een vmbo-school in Utrecht is nagegaan wat de effecten daarvan zijn op de betrokken leerlingen¹⁵. Zowel de uitvoerders van deze opera (leden van het Glyndebourne Youth Opera) als de vmbo-leerlingen die betrokken waren bij de organisatie van de uitvoeringen, vonden de ervaringen verrijkend. De hoogopgeleide jonge Engelse opera-uitvoerders werkten nauw samen met de zeer cultureel divers samengestelde groep tieners. Zij vonden dat aanvankelijk 'eng', maar uiteindelijk heel plezierig. Uit het commentaar van de vmbo-leerlingen blijkt dat zij ook erg moesten wennen aan de leden van het Glyndebourne Youth Opera, maar dat ze hen uiteindelijk 'hele toffe gasten' vonden. Gaandeweg gingen deze leerlingen steeds beter communiceren, met elkaar, met de Engelse gasten en met het publiek dat op de operavoorstelling afkwam.

Passieve en actieve cultuurparticipatie

Een ander effect van *Wild Dreams* was dat de VMBO-leerlingen, die daarvoor vooral interesse hadden in hiphop en soms cabaret of musical, door de ervaring met deze voorstelling in aanraking kwamen met hele andere muziek en muziektheater. Dit maakte hen niet meteen tot operaliefhebbers, maar er zijn wel deuren geopend.

Bij twee in de Rotterdamse Schouwburg uitgevoerde community art-projecten is onderzoek gedaan naar de betekenis daarvan voor de democratisering van cultuur¹⁶. Het ging om de voorstelling *Trots*, door vier theatermakers en zo'n 125 bewoners van de wijken Bloemhof en Hillesluis gemaakt, en om *Slapen bij de burens*, een performance over slaapriten met podiumkunsten, kunst en mode, gemaakt door zo'n tachtig bewoners uit Kralingen en Crooswijk samen met enkele prominente Rotterdammers. Hiermee werden mensen samengebracht, die in hun dagelijkse leven niet direct met kunst te maken hebben, in contexten die niet in eerste instantie door kunst ingevuld worden. Voor het zeer diverse publiek, zijn de voorstellingen en het bezoek aan de schouwburg, naar eigen zeggen, een overwegend positieve ervaring geweest. Deze projecten verlaagden de sociale drempels die mensen weerhouden van een bezoek aan deze schouwburg.

Door regelmatig community art-voorstellingen te programmeren kan een theater een plek worden, waar ook minder ervaren theaterbezoekers zich thuis gaan voelen. Dit wordt aangetoond door de praktijk van het Rotterdamse Theater Zuidplein, waar het Rotterdams Wijktheater regelmatig community artvoorstellingen verzorgt. Keer op keer komt daar een geheel ander publiek op af dan het 'blanke' middenklassenpubliek dat daar vroeger kwam. Zoals het publiek dat op een voorstelling voor en door supporters van Feyenoord afkwam of de achterban van de uit de 'urban scene' afkomstige jongeren die muziektheatervoorstellingen ontwikkelden¹⁷.

Community art kan ook bijzondere impulsen geven aan actieve cultuurparticipatie. Een befaamd voorbeeld is *Zwanenmeer Bijlmermeer*. In 2006 gingen leerlingen van drie scholen voor voortgezet onderwijs in de Bijlmer een gedante ontmoeting aan met vier klassieke dansers van het Nationale Ballet. Op deze wijze wilde dit gezelschap ballet toegankelijker maken voor een groeiend deel van de Amsterdammers, die deze kunst niet kennen. Jonge hiphop-, street- en breakdancers maakten door de samenwerking met topballetdansers voor het eerst kennis met ballet en brachten daardoor hun danskunst op nieuwe hoogten. Bij veel van de op amateurkunst gerichte community art is sprake van tweerichtingsverkeer. Dat wil zeggen dat niet alleen de deelnemers leren van de kunstenaars waar ze mee werken, maar de kunstenaars ook van hen. Zo raakten de balletdansers die betrokken waren bij *Zwanenmeer Bijlmermeer* diep onder de indruk van de hedendaagse dansvormen die de jonge amateurdansers beoefenden.

¹⁴ Mittertreiner (2009)

¹⁵ Ranshuysen (2008)

¹⁶ Trienekens (2008)

¹⁷ Ranshuysen (2010)

Voormalig artistiek leider van Het Nationale Ballet, Rudi van Dantzig, bekend op de weblog van het vervolgproject de voorstelling destijds niet te hebben bijgewoond, omdat hij daar een hard hoofd in had. Daar kwam hij van terug: "Jonge mensen die soms zelfs zonder opleiding absolute perfectie laten zien, in een absolute behoefte om via beweging te communiceren of elkaar op een kameraadschappelijke manier trachten te overtroeven of op te hitsen. Onze les: er valt veel te leren van die jonge Bijlmerdansers, die hoe dan ook willen, nee moeten dansen: een dansvreugde om jaloers op te zijn."¹⁸

Visie van geraadpleegde sleutelfiguren

Stagnatie of transformatie

De hiervoor aan de orde gestelde effecten op sociale cohesie en empowerment worden unaniem onderschreven door de geraadpleegde sleutelfiguren. In onze huidige samenleving dreigen groepen te worden uitgesloten en die kunnen meer betrokken raken en een stem krijgen door deelname aan community art is de overtuiging. Ze vinden het erg belangrijk dat de projecten gebaseerd zijn op een zekere 'urgentie' of sociale noodzaak. Dat wil zeggen dat een specifieke situatie (veelal een sociale, culturele of economische achterstandssituatie) het uitgangspunt vormt voor een project. Het blijkt dat die uitgangssituaties veelal zijn in te delen in de tweeslag stagnatie of transformatie. Een voorbeeld van stagnatie is de teloorgang van sociale cohesie door sloop en renovatie. Een voorbeeld van transformatie is de noodzaak om sociale cohesie te versterken in een nieuwbouwwijk. Het kan ook gaan om een bevolkingsgroep die wordt gestigmatiseerd of over het hoofd wordt gezien (stagnatie) en behoefte hebben aan meer zichtbaarheid en emancipatie (transformatie). Die situatie vraagt om projecten waarbij empowerment voorop staat. Alle geraadpleegden zijn ervan overtuigd dat community art de sociale cohesie binnen een wijk of gemeenschap kan versterken en tot zelfversterking van deelnemers kan leiden.

Eigenaarschap

Doorgaans wordt er niet afgewacht tot een gemeenschap een urgente situatie signaleert en vertaalt in een vraag naar community art, alhoewel dit in een enkel geval wel gebeurt. Zo was er een groep mensen die graag een film over een ooievaarsnest in hun wijk wilde maken en daarvoor bij het Medialab aanklopte. Veelal zijn het echter buitenstaanders, zoals vertegenwoordigers van een welzijnorganisatie of een woningbouwcorporatie of een cultuurmakelaar die een latente behoefte signaleren en omzetten in een projectplan. Alhoewel een vorm van 'creatieve guerrilla' in een situatie van stagnatie effectief kan zijn, is de algemene opinie onder de geraadpleegden dat hierbij gewaakt moet worden voor een 'top-down aanpak'. "Een paternalistische houding in de trant van 'Het is zo goed voor ze!' werkt averechts. De behoeften vanuit de betreffende gemeenschap moet centraal staan", stelt KCO-medewerker Geerling. Hierbij valt de term eigenaarschap: deelnemers moeten invloed kunnen uitoefenen op het collectieve proces en er moet sprake zijn van een draagvlak voor het project bij de betrokkenen. Het idee van gelijkwaardigheid dat in de hiervoor aan de orde gestelde beschouwingen over community art naar voren kwam, wordt dus sterk onderschreven: "Je moet niet een project invliegen, maar samen optrekken", stelt Van Straaten (van Rastergroep Welzijn). Door de deelnemers medeverantwoordelijk te maken, is het effect op sociale cohesie en empowerment veel groter. Van der Belt (van wijk- en cultuurcentrum Prismare) stelt: "Veel wijkbewoners laten de zorg voor hun buurt over aan anonieme instanties en voelen zich daar niet bij betrokken. Dat gaat niet alleen over ordehandhaving en het schoonhouden van de wijk, maar ook om het aanbod van activiteiten die de sfeer veranderen. Door bewoners als coproductent te betrekken bij kunstprojecten raken ze meer betrokken bij hun wijk en ervaren ze dat ze een positieve bijdrage kunnen leveren aan de kwaliteit van hun leefomgeving".

¹⁸ www.zwanenmeerbijlmermeer.nl

Proces of product?

Community art kan veranderingsprocessen op gang brengen: het kan leiden tot bewustwording of verwerking van een urgente situatie. Een kunstenaar kan een kwestie op een verrassende wijze verbeelden, er de achterkant van laten zien of onverwachte aspecten tonen. Van Straaten geeft aan: "Kunstenaars kunnen heel goed visualiseren en zintuiglijk tastbaar maken waar het om gaat, waardoor problematische zaken beter bespreekbaar worden. Wanneer een opbouwwerker een kunstenaar als sidekick krijgt, leert die af te stappen van zijn traditionele communicatiemiddelen, zoals vergaderingen en het inbrengen van veelal abstracte agendapunten, om gebruik te gaan maken van meer evocatieve instrumenten die wijkbewoners veel meer prikkelen. Bovendien is de kracht van kunstenaars dat ze niet inzetten op problemen en klachten, maar op kansen en talenten." In het kader van de wederopbouw van de door de vuurwerkcramp zwaar beschadigde wijk Roombeek is community art ingezet om de communicatie tussen wijkbewoners en stadsvernieuwers en tussen wijkbewoners onderling te bevorderen en dit werd ook uit middelen van de afdeling Communicatie van de gemeente Enschede betaald. Medialabdirecteur Jurg vertelt: "De kunstenaars werden hierbij niet ingeschakeld om een vorm van inspraak te organiseren (want daarvoor lagen de ontwerpkaders al te veel vast), maar om bewoners meer bewust te maken van de door de architecten gemaakte keuzes. Soms was er ook wel sprake van ludieke vormen behoeftepeiling."

Community art kan naast tastbare eindproducten, of zelfs in plaats daarvan, sociaal-culturele resultaten opleveren: deelnemers ontwikkelen een nieuwe kijk op hun werkelijkheid of geven een collectieve herinnering vorm. Dan komt er een 'sociale sculptuur' tot stand. Dit begrip hanteerde de Duitse kunstenaar Joseph Beuys om aan te geven dat "energie binnen sociale verbanden wordt vast gehouden, samengebald en geleidend wordt gebruikt in helende zin. ... De beleving van die ervaring bepaalt de kwaliteit van de sociale sculptuur als een ultieme vorm van community art"¹⁹.

Diverse kunstenaars die actief waren in Overijssel onderschrijven deze werkwijze. Zo stelt Ida van der Lee (zie *Stofoverschoot** en *Familie Hellendoorn op zaal**): "Mijn kunstprojecten realiseren verandering. Een verandering in de situatie, bij de deelnemer of bij de kijker. Het effect van het kunstwerk is even belangrijk als het kunstwerk zelf. De blik verzacht. Essenties en kwaliteiten worden zichtbaar. De situatie zelf is de basis. Alles wat ik zie, hoor, lees, voel en denk is gericht op het realiseren van een unieke verandering voor deze situatie. Deze situatie kan de openbare ruimte, een wijk, een plein, een organisatie, een gemeenschap of een individu zijn"²⁰. Saskia Korsten (zie *Lago, de Plas**) geeft aan: "Voor mijn werk gebruik ik bestaande kaders en systemen. Deze ontdoe ik van hun normale functie of betekenis. Uit dit proces ontstaat voor de beschouwer de keuze om hun kaders een nieuwe betekenis te geven of om de oude betekenis te handhaven" Bruno Diddens (zie *LangsteLenteLicht** en *Bloeiend dorp**) stelt: "De kunst die ik ontwikkel is een vorm van locatietheater, waarin het landschap tijdelijk beïnvloed, vervormd en van een andere betekenis voorzien kan worden. Landschapstheater opereert op het grensvlak van de dagelijkse werkelijkheid. Voor een productie wordt een landschap gemaakt of vervormd en ten behoeve van het verschuiven van het perspectief vervreemd en opgeladen met theatrale en/of muzikale elementen. Het publiek kan daarbij deelnemer en toeschouwer tegelijk zijn. Door die samensmelting komt 'sociale energie' vrij die tot ongedachte uitkomsten kan leiden."²¹

Bij sommige projecten draait het om het proces en is de kwaliteit van het eindproduct daaraan ondergeschikt. Er zijn echter ook situaties die vragen om productgerichte community art, waarbij de focus ligt op het voldoen aan hoogwaardige kwaliteitscriteria, meent KCO-medewerker Geerling. Als voorbeeld noemt ze *Geheugen van gemeente Hellendoorn**. Het gemeentebestuur wilde niet alleen de sociale cohesie bevorderen, maar streefde ook een blijvend en toonaangevend kunstwerk na voor op de gevel van het nieuwe Huis voor Cultuur en Bestuur. Daarom werd gekozen voor de Duitse kunstenaar Peter Piller. Wanneer de kwaliteit van het eindproduct voorop staat, functioneren deelnemers meer als inspiratiebron dan als coproductent. Doorgaans wordt gezocht naar een evenwichtige wisselwerking tussen proces en product. Saskia Korsten zegt hierover: "Het proces stuurt de uitkomst van het product, maar het autonome eindproduct is wezenlijk voor het borgen van het proces".

¹⁹ De Vries (2010).

²⁰ www.idavanderlee.nl

²¹ www.slem.org/bloeiendddorp.nl

Community art versus sociaal-artistieke projecten

Cultuurmakelaar Cleveringa is het niet eens met de beperking dat community art altijd door een professionele kunstenaar moet worden uitgevoerd. Hij bezigt liever de term sociaal-artistieke projecten, omdat dit ruimte biedt aan vier arena's die podium bieden voor maatschappelijke en culturele participatie, namelijk: sociaal-artistieke producties, educatie, programmering en zelforganisatie. Deze arena's onderscheiden zich in het beoogde artistieke resultaat en de rol die de artistieke professional daarbij speelt²². In alle vier de arena's zijn de artistieke professionals actief, respectievelijk als maker, docent, adviseur of coach. Dit kan een professionele kunstenaar zijn, maar dat is niet perse noodzakelijk. In dit onderzoek staat community art centraal, waar altijd een professionele kunstenaar bij betrokken is. Daar zit geen waardeoordeel in. Community art is niet beter dan sociaal-artistieke projecten, maar de scope van dit onderzoek is nu eenmaal community art als professionele kunstpraktijk. Cleveringa merkt terecht op dat door deze invalshoek een aantal krachtige, aan community art verwante praktijken buiten beeld blijven. Dit geldt bijvoorbeeld voor *Radio What You Like*²³. In de periode 2001-2004 maakten twee radiojournalisten en twee jongerenwerkers (dus geen kunstenaars) samen met een twintigtal lager opgeleide autochtone en Turks-Nederlandse jongeren een radioprogramma. Hierdoor kregen die de kans om sociale vaardigheden te ontwikkelen, om samen te werken met jongeren uit andere subculturen en om zich te profileren voor een groot publiek. Cultuurmakelaar De Haas meent: "Het begrip kunstenaar is diffuus. Iemand die out of the box kan denken, is zonder zich kunstenaar te noemen ook in staat om community art te organiseren. Echter, primair staat de ontmoeting tussen kunstenaar en deelnemer en publiek centraal". Ook Jurg meent dat community art in principe door een professionele kunstenaar wordt uitgevoerd. Het is echter wel belangrijk dat community art zo veel mogelijk is ingebed in andere sociaal-artistieke projecten: daar komt het laatste hoofdstuk op terug.

Cultuurparticipatie: bijeffect of hoofddoel?

Uit de deskresearch bleek dat community art een brug kan slaan tussen 'low art' en 'high art'. Er kan worden ingezet om bij de deelnemers aan projecten blijvende participatie aan de gevestigde en gesubsidieerde kunst te stimuleren. Daarnaast bleek dat community art ook amateuristische kunstbeoefening kan stimuleren. Cleveringa meent dat het bevorderen van cultuurdeelname een neveneffect is: "Belangrijker is dat de deelnemers zich actiever gaan opstellen in de samenleving. Natuurlijk bestaat er wel een kans dat er interesse voor kunst ontstaat, maar cultuurspreiding streven we meer na bij doelgroepgerichte programmering op laagdrempelige locaties, zoals buurtfestivals en wijkpodia." Zijn collega De Haas vindt het belangrijk dat community art culturele competenties bevordert, omdat dit bijdraagt aan de kwaliteit van de samenleving. Volgens Jurg hangt dit doel als volgt samen met empowerment en het bevorderen van sociale cohesie: "Empowerment staat voorop: door dit na te streven, stimuleer je ook sociale cohesie en cultuurparticipatie, want empowerment leidt tot meer zelfrespect en dat leidt weer tot respect voor anderen, wat sociale cohesie bevordert en het open staan voor nieuwe culturele praktijken." Voor Van der Belt van Prismare staat de bevordering van cultuurparticipatie wel centraal, want: "60% van de achterban van onze woningbouwvereniging staat op de onderste treden van de sociaal maatschappelijke ladder en komt niet vanzelfsprekend in aanraking met kunst. Door community art willen we hen daar gevoeliger voor maken." Van der Belt kan zich wel vinden in de door Jurg geschetste samenhang tussen de drie mogelijke effecten, maar meent dat elke organisatie zijn eigen accenten legt: "Bij ons gaat het toch vooral om het nieuwsgierig maken en het verlagen van drempels." Dit maakt duidelijk dat er veel meer overeenstemming is over het streven naar sociale cohesie bij community art dan over de doelstelling om (actieve en passieve) cultuurparticipatie te bevorderen.

²² Cleveringa (2005).

²³ Dit voorbeeld is het enige voorbeeld van een project zonder professionele kunstenaar dat in de inventarisatie is opgenomen.

Accenten in Overijssel

Verbreden kwaliteitsbegrip

Binnen het provinciale beleid staat actieve participatie centraal. Dit betreft niet alleen de deelname aan kunst en cultuur, maar ook aan de samenleving als geheel. De aandacht voor cultuurparticipatie in het rijksbeleid, maar ook binnen het beleid van de provincie Overijssel komt voort uit behoefte aan meer binding in de samenleving. "Door mee te doen integreren mensen in de samenleving. Kwaliteit van leven staat of valt met hoe mensen met elkaar omgaan. Met cultuurbeleid richt de provincie zich dus op het versterken van sociale cohesie en participatie. ... Participatie werkt twee kanten op: door deel te nemen aan de samenleving voelt men zich een gewaardeerde deelnemer; door mee te doen ontstaat een vitale samenleving."²⁴ Meer aandacht voor community art past binnen deze doelstelling, want zoals uit het voorafgaande blijkt, gaat het bij deze kunstvorm om interactie tussen kunstenaars en deelnemers, vanuit gelijkwaardigheid en het idee dat iedereen creatief kan zijn. Deze uitgangspunten gaan echter lijnrecht in tegen de opvattingen van de zogenaamde 'smaakspecialisten'²⁵. Deze leden van adviesraden, jury's en commissies, directeuren van kunstinstituten en autonome kunstenaars hanteren een gesloten kwaliteitsbegrip. Aangezien deze kwaliteitsopvatting het grootste deel van de Nederlandse bevolking (inclusief de nieuwe Nederlanders) buiten sluit, wordt er door steeds meer beleidsmakers gepleit voor een breder cultuurbegrip. Zodoende ontstaat er een meer pluralistisch georiënteerd kunst- en cultuurbeleid. Aangezien provincies een belangrijke taak hebben als het gaat om cultuurspreiding, staat deze bestuurslaag wellicht meer open voor een breder cultuurbegrip dan de landelijke overheid, die verantwoordelijk is voor de in standhouding van een kwalitatief hoogstaand kunstenaarsaanbod. In ieder geval sluit de opvatting van veel community artists dat het gesloten kwaliteitsbegrip open gebroken dient te worden goed aan op de aandacht voor sociale cohesie en sociale inclusie van het provinciebestuur van Overijssel.

Wisselwerking tussen formele en informele kunstcircuits

Veel community artists willen het denken in maatschappelijke en culturele achterstand loslaten en gaan er van uit dat er niet één dominante cultuur bestaat, waar iedereen aan mee moet doen. Voor hen is de doorstroming naar kunst met een grote K helemaal niet belangrijk: het realiseren van betrokkenheid bij hun projecten ter plaatse is al meer dan voldoende. Deze visie heeft een plaats gekregen binnen het Actieplan Cultuurbereik. Waar het aanvankelijk begon om het verlagen van drempels bij de gevestigde kunstinstituten, kwam het accent steeds meer te liggen op het stimuleren van activiteiten in nieuwe en laagdrempelige circuits en veel minder binnen de 'gevestigde' orde. Het Actieplan trachtte de door de kwaliteitseisen ontstane ontoegankelijkheid en onbeweeglijkheid van theaters en musea te compenseren door het stimuleren van kunst vanuit een hele andere invalshoek, namelijk sociale cohesie, in hele andere arena's, namelijk in de wijken, in de brede school in jongerenscenes en op doelgroepgerichte festivals. Zodoende ontstond er een informeel circuit, waarbinnen community art een vooraanstaande plaats inneemt. Het Actieplan heeft op deze manier nieuwe groepen cultuurbeoefenaars en -genieters op de been gebracht, maar is er niet in geslaagd om de kunstinstituten de deuren te laten openen voor dit nieuwe publiek²⁶. Wanneer de provincie wil investeren in community art is het van belang dat er aandacht wordt besteed aan de wisselwerking tussen het informele circuit, waar deze kunstvorm wordt toegepast, en het gevestigde circuit, waar dit met argusogen wordt gevolgd. Om verdere reservaatvorming te voorkomen is het van belang dat er doorstroming van deelnemers en publiek plaatsvindt.

Het provinciale beleid

Community art heeft raakvlakken met de speerpunten uit het actieprogramma *OVERAL! OVERIJSEL*. Het eerste speerpunt is amateurkunst. We zullen in het volgende hoofdstuk zien dat de in Overijssel gerealiseerde community art regelmatig actieve cultuurdeelname stimuleert. Sommige projecten zetten mensen aan om voor het eerst kunstzinnig actief te zijn. Andere projecten bieden amateurkunstenaars kansen om hun talenten verder te ontwikkelen en meer voor het voetlicht te brengen.

²⁴ Provincie Overijssel(2008)

²⁵ De term 'smaakspecialisten' is ontleend aan Warna Oosterbaan Martinus (1990).

²⁶ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (2007)

Het tweede speerpunt is educatie. Door de intensieve samenwerking met de deelnemers kan community art een educatieve werking hebben. In het volgende hoofdstuk blijkt dat er bij sommige projecten binnen- en naschoolse activiteiten worden gerealiseerd. Bij andere projecten worden workshops georganiseerd, die als buitenschoolse kunsteducatie zijn te beschouwen.

Het derde speerpunt is volkscultuur. Daar blijkt zeer regelmatig aandacht aan besteed te worden bij de geïnventariseerde community art. Bijvoorbeeld wanneer de specifieke cultuur van een wijk, dorp of bevolkingsgroep wordt onderzocht en vastgelegd in een theaterstuk, kunstwerk of fotoserie.

Gezien de uitgangspunten voor cultuurbeleid ligt het voor de hand om dergelijke invullingen van community art te stimuleren en te ondersteunen.

Community art op het platteland

Aangezien Overijssel voor een groot deel uit niet verstedelijkt platteland bestaat, is in de interviews nagegaan wat de specifieke meerwaarde van community art kan zijn in die context. Als inspirerend voorbeeld is het Drentse theatergezelschap PeerGroup genoemd. Dat zoomt in op de grote transformatie die het platteland doormaakt. "Nederland is al jaren Europa's grootste exporteur van agrarische producten, maar in de komende jaren (voor 2013) zullen grote veranderingen worden doorgevoerd met betrekking tot de Europese landbouwsubsidies. In het meest pessimistische scenario blijft er geen goedlopend boerenbedrijf meer over. In een positief scenario is dit het moment waarop duurzame, biologische en diervriendelijke landbouw de kans krijgt die het verdient. ... Wat vaststaat is dat het leven in ruraal gebied, de agrarische sector, het landschap en hoe daar mee omgegaan wordt, aan grote veranderingen onderhevig zijn.²⁷ Er wordt gewezen op de noodzaak dat stad en platteland integreren, want het leidt tot spanningen en gebrekkige oplossingen als die zich onafhankelijk van elkaar ontwikkelen. Te meer daar de stedeling, door de beperkte ruimte, de vervuilde lucht en de toenemende stress in hun woonomgeving steeds meer behoefte heeft aan kwaliteiten die het platteland kan bieden: gezond voedsel, recreatiemogelijkheden en een bijzonder landschap. "De steden en hun bewoners die kiezen voor een goede relatie met het platteland, kiezen voor een platteland dat met zorg omgaat met het landschap, met duurzaam voedsel, biodiversiteit en dierenwelzijn, en koesteren waarden die samenhangen met sociale cohesie."²⁸

KCO-medewerker Geerling beaamt dat het platteland niet beschouwd moet worden als 'een afvalputje', maar als een belangrijk speelveld waar stadsbewoners hun vrije tijd door willen brengen en een betere kwaliteit van leven zoeken. Veel dorpen veranderen in een rap tempo van een agrarische gemeenschap in een woonparadijs voor mensen uit de stad en dit is voor de autochtone bevolking niet altijd een gemakkelijk proces. Een mooi voorbeeld van een community artproject in die situatie in Friesland is *Post Zuidlanden*, een samenwerking tussen kunstenaarscollectief 5ekwartier en Parnas, centrum voor kunsteducatie en amateurkunst in Leeuwarden. Zuidlanden werd eeuwen lang gedomineerd door akkerbouw en veeteelt, maar over twintig jaar is dit een nieuwe wijk van Leeuwarden. Kunstenaars fungeren in dit proces als voorpost én geschiedschrijver. Zij laten op basis van verhalen van oude en nieuwe inwoners zien dat dit gebied voor de één een toekomstdroom is, maar voor de ander geschiedenis. Net zoals bij de stadsvernieuwing in steden is er op het platteland ook sprake van herontwikkeling en hierbij kan community art een rol spelen. Niet alleen bij de communicatie over de plannen en ten behoeve van de verwerking van veranderingen, maar ook bij de planontwikkeling. In het volgende hoofdstuk komen enkele voorbeelden daarvan aan de orde.

²⁷ Zie: www.peergroup.nl

²⁸ Amsterdam School of Management (2006), voor verdere verdieping in dit onderwerp, zie *Stad zoekt Boer* onder redactie van John Huige in de Internovatiereeks van de Amsterdam School of Management.

SAMENVATTING MEERWAARDE

Community art betreft kunst die tot stand komt in nauwe samenwerking tussen professionele kunstenaars en personen die doorgaans niet snel in contact komen met kunst. Hierbij worden naast artistieke doelen ook sociale doelen nagestreefd. Community art bemiddelt tussen high culture en low culture. Het kan gaan om beeldende kunst, maar ook podiumkunsten, muziek, foto en film en nieuwe media. Veel projecten zijn multidisciplinair.

Effecten van community art zijn moeilijk aan te tonen, omdat de ambitieuze sociale doelen niet in verhouding staan tot de tijdelijke inspanningen. Uit onderzoek blijkt dat deze kunstvorm sociale cohesie bevordert, doordat samenwerking en onderling contact tot stand komen. Daarnaast blijkt dat procesgerichte projecten, waar kunst vooral als middel wordt ingezet, de ontwikkeling van sociale vaardigheden bevordert. Tevens blijkt dat community art een geheel nieuw publiek met kunst in aanraking brengt. Daarnaast zet dit mensen aan om, voor het eerst of nog meer, actief met kunst bezig te zijn. Het gaat om een gelijkwaardige wisselwerking tussen professionals en amateurs: de deelnemers ontwikkelen hun talenten en de betrokken kunstenaars doen ideeën en inspiratie op ten behoeve van hun eigen artistieke ontwikkeling.

De geraadpleegde sleutelfiguren uit Overijssel bevestigen dat community art sociale cohesie binnen een wijk of gemeenschap kan versterken en tot zelfversterking van deelnemers kan leiden. Dan dient het uitgangspunt wel een voor deelnemers en publiek urgente kwestie te zijn. Dit kan een gemeenschap (een wijk of bevolkingsgroep) in stagnatie of juist in transformatie betreffen. Aangezien er op het platteland ook sprake is van stagnatie (bijvoorbeeld leegloop) en transformatie (bijvoorbeeld herontwikkeling van agrarische gebieden) kan community art ook buiten de steden zeer waardevol zijn. De 'urgente situatie' kan door kunstenaars op een verrassende wijze worden verbeeld, waardoor er nieuwe gezichtspunten ontstaan. Er worden niet altijd permanente of tijdelijke tastbare kunstwerken gerealiseerd, soms is er sprake van een 'sociale sculptuur'. Vaak draait alles om het proces waarmee de kunst tot stand komt, soms ligt de nadruk op de artistieke kwaliteit van het eindproduct. Belangrijk is altijd dat vertegenwoordigers van de gemeenschap die centraal staat daadwerkelijk invloed hebben op het proces en/of het eindproduct.

Er blijkt in Overijssel sprake van krachtige aan community art verwante praktijken, waar veelal geen professionele kunstenaars bij betrokken zijn. In plaats daarvan worden artistieke professionals ingezet, die als maker, docent, adviseur of coach fungeren. Bij die projecten speelt het stimuleren van actieve of passieve cultuurdeelname vaak een belangrijk doel. Bij community art is dit laatste lang niet altijd het geval: het bevorderen van maatschappelijke participatie lijkt veel meer voorop te staan.

Community art past goed binnen de aandacht voor sociale cohesie en sociale inclusie van het bestuur van de provincie Overijssel. Bovendien heeft het raakvlakken met alle drie de speerpunten van het provinciale cultuurbeleid: amateurkunst, educatie en volkscultuur.

INVENTARISATIE

Welke vormen community art vinden al plaats in Overijssel?

In Overijssel gebeurt al heel veel op het gebied van community art. De steekproef van 76 projecten is niet representatief voor alle community art die in Overijssel in de afgelopen 10 jaar is gerealiseerd, maar biedt wel een indicatie van de activiteit op dit gebied. Dit hoofdstuk geeft eerst aan wanneer en waar projecten zijn gesignaleerd. Vervolgens komen de doelstellingen van deze projecten aan de orde. Dan wordt ingezoomd op de uitvoerende kunstenaars en de ingezette kunstdisciplines, de samenwerkingsverbanden, de doelgroepen en het gerealiseerde bereik.

Tijdstip en locatie

Wanneer

Het was een hele zoektocht om boven tafel te krijgen wat er in Overijssel aan community art wordt gedaan. In de eerste plaats omdat er weinig consensus bleek te zijn over wat community art inhoudt. We hanteerden de uitkomsten van de deskresearch als uitgangspunt. Het gaat om projecten waarin één of meerdere kunstenaars samenwerken met niet-kunstenaars om tot een gezamenlijk eindproduct te komen. Een tweede knelpunt was dat veel projecten niet goed gedocumenteerd zijn, waardoor die lastig in het vizier waren te krijgen. Al met al was het binnen het tijdsbestek van dit onderzoek onmogelijk om een uitputtende inventarisatie van alle in Overijssel gerealiseerde community art uit te voeren. Deze registratie biedt echter wel een beeld van wat er allemaal gebeurt op dit gebied, de ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan en de mogelijkheden die deze kunstvorm biedt.

Tabel 1 toont hoe de 76 geregistreerde projecten over de kalenderjaren zijn verdeeld. De eerste stamt uit 2000 en de laatste is in 2010 van start gegaan.

1: VERDELING OVER KALENDERJAREN	aantal	%	aantal projecten die doorliepen in volgend kalenderjaar
2000	1	1,5%	0
2001	4	5%	3
2002	7	9%	3
2003	10	13%	7
2004	4	5%	1
2005	6	8%	4
2006	3	4%	3
2007	13	17%	5
2008	12	16%	4
2009	14	20%	5
2010	1	1,5%	1
Totaal	75	100%	36

Uit tabel 1 is op te maken dat er relatief veel projecten (10) in 2003, tegen het einde van de eerste planperiode van het Actieplan Cultuurbereik, zijn gesignaleerd. Vanaf 2007, tegen het einde van de tweede planperiode van het Actieplan is er sprake van een echte hausse. Dan zijn er ieder jaar 12 of meer projecten geregistreerd. Hierdoor is de helft van de geïnventariseerde projecten in de afgelopen drie jaar gerealiseerd.

Ruim een tiende van alle gesignaleerde projecten besloegen meer dan twee kalenderjaren. Het gaat bijvoorbeeld om *Deventer Blick**, een project over de geschiedenis van oud-medewerkers van blikfabriek Thomassen en Drijver. Die geschiedenis werd belicht vanuit uiteenlopende disciplines binnen zo'n tien deelprojecten. Een ander voorbeeld van een meerjarenproject is *Schuttingtaal**. Jongeren konden zich creatief uiten op tijdelijke bouwschuttingen en dichtgetimmerde panden in de binnenstad van Deventer, in het kader van het graffiti-convenant van de binnenstad. Dit project illustreert ook hoe community art kan leiden tot vervolprojecten. Naast het eerste Schuttingtaalproject kwam *Tattoos for Eagles** tot stand: een fotoproject over tattoos van GAE hooligans, waarvan de resultaten niet alleen werden geëxposeerd in het Historisch Museum, maar ook op schuttingen. Dit leidde tot vier nieuwe projecten waarmee *Schuttingtaal* werd voortgezet. Zo kreeg het kunstenaarsduo Space Cowboys de opdracht om samen met jongeren objecten voor het wildplakken van posters te ontwikkelen (*Ongewild, toch geplakt**) en dat leidde weer tot een nieuwe opdracht voor dit duo voor het ontwerp en de uitvoering van feestverlichting in de binnenstad. Een ander voorbeeld van aaneenschakeling van projecten is het *Buurtmuseum Rivierenwijk** in Deventer. Dit kreeg een belangrijke impuls vanuit het participatietraject De Kolonisten van Welzijnsgroep Raster: een methode die de bewoners van achterstandswijken in staat stelt zelf mee te werken aan de vernieuwing van hun wijk.²⁹ Dit buurtmuseum toonde verleden, heden en toekomst van de wijk en bood jaarlijks een uitvalsbasis voor twee of drie deelprojecten. Zoals een onderzoek naar verleden en toekomst van een speeltuinvereniging onder leiding van kunstenaar Germa Huijbers.

Het proefproject *Kunstenaars in de Klas** leidde tot een grootschalig vervolg *FUN4YOU**: deze projecten worden in het navolgende (onder het kopje kunsteducatie) verder uitgelicht.

Waar

Tabel 2 toont dat de overgrote meerderheid (zo'n 80%) van de gesignaleerde projecten in grote gemeenten met meer dan 90.000 inwoners plaatsvond.

2: PLAATS	aantal	%
grote gemeente (meer dan 90.000 inwoners)	62	82%
Deventer	38	50%
Keizerslanden	11	
Rivierenwijk	11	
Keizerslanden en Rivierenwijk	3	
Overig of geheel Deventer	13	
Enschede	15	20%
Roombeek	11	
Overige Enschede	4	
Zwolle	9	12%
Kamperpoort	4	
Overig Zwolle	5	
Hellendoorn	3	5%
Platteland Dinkelland, Hardenberg, Heeten, Raalte en Olst en de regio's: polder Mastenbroek, Salland en 2x Zwartsluis, Goor en Willemsoord e.o.)	9	12%
Zwolle, Deventer, Hengelo en Enschede	1	1%
Totaal	75	100%

²⁹ Zie: www.nicis.nl/kenniscentrum/dossiers/socialecohesie/Burgerparticipatie/Kolonisten-van-de-Wijk--Deventer.

De helft van de projecten vond in Deventer plaats. Op basis van de inventarisatie zijn geen harde uitspraken te doen over het werkelijke aandeel dat in Deventer plaatsvindt. Het kan zijn dat Deventer zo sterk oververtegenwoordigd is doordat de projecten in deze stad goed gedocumenteerd zijn door cultuurmakelaar Cleveringa, die hier al sinds 2001 actief is. Zeker is dat de aanwezigheid van deze cultuurmakelaar een flinke impuls heeft gegeven aan community art, waardoor deze stad, niet alleen in Overijssel maar ook landelijk, een voortrekkersrol heeft gekregen.

Het grootste deel van de in Deventer waargenomen community art (zo'n twee derde) vindt plaats in de wijken Keizerslanden en Rivierenwijk. Dit zijn renovatiewijken met een toenemende multiculturaliteit en achterstandproblematiek, waar de cultuurmakelaar zich op concentreerde. Ook omdat het streven naar verdieping en verankering van de door hem aangejaagde activiteiten urgenter was dan geografische spreiding.

Een vijfde van de geregistreerde projecten vond in Enschede plaats. Ook hier is een belangrijke aanjager actief: het Medialab. Tweederde van de daar waargenomen projecten vonden in de wijk Roombeek plaats. Dit komt doordat deze wijk, na de vuurwerkramp, geheel opnieuw moest worden opgebouwd, waardoor de behoefte aan projecten die de sociale cohesie en wijkversterking bevorderen het grootst was. Community art is in deze stad vooral na 2006 opgekomen.

Een tiende van de geregistreerde projecten vond in Zwolle plaats: bijna de helft daarvan in de wijk Kamperpoort. Dit is een oude volkswijk, die momenteel een totale metamorfose doormaakt, waardoor er behoefte is aan community art. Community art is in deze stad vooral na 2007 opgekomen.

Doordat de opkomst van community art in Enschede en Zwolle, na 2006, hebben die steden een inhaalslag hebben ingezet, waardoor Deventer in 2009 niet langer domineert.

De concentratie in de genoemde wijken komt overigens niet alleen door bewuste keuzes. Door successen en enthousiasme bij de participerende wijkorganisaties over gerealiseerde projecten ontstond een voedingsbodem voor nieuwe projecten in dezelfde wijk.

Drie projecten vonden in een middelgrote gemeente plaats, te weten in Hellendoorn. Het eerste project is *Familie Hellendoorn op zaal** van Ida van der Lee, die in theatrale installatie de identiteit van de diverse dorpskernen van de gemeente Hellendoorn verbeeldde. Het tweede betreft *Het Huwelijk**, een door de kunstenaars Hans Aarsman en Erik Kessels geregisseerde theatrale manifestatie ter gelegenheid van de opening van het Huis voor Cultuur en Bestuur (HvCB). Het derde het in het vorige hoofdstuk genoemde *Geheugen van Hellendoorn**, dat tot een kunstwerk en exposities in het HvCB leidde.

Ruim een tiende van de waargenomen projecten vond plaats op het platteland: in enkele afzonderlijke gemeenten (Dinkelland, Hardenberg, Heeten, Olst en Raalte) en in enkele regio's. Er is geen sprake van een toename van projecten op het platteland.

Er vond ook een project plaats in Zwolle, Deventer, Hengelo en Enschede. Dit betreft *Vreemdgaan aan tafel**: samen met lokale kunstenaars organiseerde Adriaan Nette vier *hospitality dinners* per stad, waarbij een gezin bij een ander gezin een maaltijd nuttigde in een door een kunstenaar vormgegeven context. De resultaten daarvan werden op diverse plekken in deze vier steden gepresenteerd.

Festivalprojecten

Uit de in het eerste hoofdstuk behandelde voorbeelden van community art buiten Overijssel is op te maken dat community art regelmatig plaatsvindt in het kader van een festival. Dit is ook het geval in Overijssel. Zo vond *Vreemdgaan aan tafel* plaats in het kader van het Oostculturfestival, een festival over actuele ontwikkelingen in cultuur en life style van jonge migranten in Overijssel. Een ander festival dat community art realiseert is het jaarlijkse Balenfestival te Enschede. Tijdens dit driedaagse festival bundelen verschillende culturele instellingen in Roombeek hun krachten om bezoekers op een divers en toegankelijk programma te trakteren van exposities, performances, theatervoorstellingen, muzikale optredens en workshops. De basis wordt gevormd door exposities in Rijksmuseum Twenthe en Twentse Welle en diverse kunstinstellingen. Dit festival trekt jaarlijks duizenden bezoekers naar Roombeek. Om de buurtbewoners meer bij dit festival te betrekken, ontwikkelde Erik Jan Post het muziektheaterstuk *Romig**, waarin verhalen over de wijk, van zowel voor als tijdens en na de vuurwerkramp werden vormgegeven. Leerlingen uit het voortgezet onderwijs werden betrokken doordat zij *Vlaggen en banieren** en *Skatebaan Urban Culture** ontwikkelden voor dit festival.

Dorpsprojecten

In tabel 2 bleek dat de overgrote meerderheid van de waargenomen community art zich in de grote steden afspeelt. Slechts vier projecten zijn in een plattelandsgemeente gerealiseerd.

Het eerste is *Galaxy**: Jacomijn Schellevis ontwikkelde een kunstwerk voor de hal van het nieuwe kantoor van Woningcorporatie Beter Wonen Vechtdal in Hardenberg, op basis van interviews met zo'n 200 huurders over hun wens ten aanzien van hun woonomgeving.

Het tweede betreft *Beweging**: Lies Kortenhorst beschilderde samen met buurtbewoners een serie huurgarages in een gerenoveerde wijk in Olst.

Het derde is *Bloeiend dorp**: Bruno Doedens plantte, samen met een enthousiast participerende werkgroep, in het hele dorp Heeten zonnebloemen en maakte een publicatie die de cultuur van dit dorp belicht.

Het vierde is *In Dinkelland**: kinderen uit de verschillende dorpskernen van deze nieuwe gemeente maakten met kunstenaars Jacomijn Schellevis en Berenice Staiger keramiektableaus voor het nieuwe gemeentehuis.

Er zijn op het platteland dus vier qua inhoud en vorm zeer verschillende projecten gesignaleerd.

De eerste twee hadden ook in een stad kunnen plaatsvinden, maar de laatste twee niet.

In *Bloeiend dorp* stond de voor het platteland typerende dorpscultuur centraal.

In *Dinkelland* is een reactie op een door de herindeling van plattelandsgemeenten veroorzaakte fusie van verschillende dorpen. Deze thematiek speelde ook bij de projecten in Hellendoorn. Naar aanleiding van het in deze gemeente uitgevoerde project *Huwelijk** is gemeld, dat dit in totaal twee jaar lang speelde en tot veel interacties tussen de elkaar tegenstrevende dorpskernen leidde, met een uiteindelijk positief resultaat.

Regioprojecten

Naast de dorpsprojecten zijn er ook diverse regioprojecten gesignaleerd. Een interessant regioproject is Proeftuin Twente dat in 2003 en 2004 werd uitgevoerd. Dit project was een initiatief van Kunstvereniging Diepenheim en SKOR (Stichting Kunst en Openbare Ruimte) en een vervolg op de expositie *Wij** in het Rijksmuseum Twenthe in Enschede en in Diepenheim in 2001. Het legde de specifieke identiteit van deze regio bloot ten behoeve van planvorming in deze regio. In de 14 Twentse gemeentes verkenden beeldend kunstenaars, fotografen, filmers, architecten en schrijvers gedurende een maand de 'Twentse identiteit'. Hun intuïtieve en verfrissende kijk op het thema leverden verrassende en zeer diverse eindresultaten op. Een voorbeeld daarvan is het in de vorige paragraaf aangedragen project *Familie Hellendoorn op zaal**.³⁰

Een ander regioproject is *Uitbreiding van polder Mastenbroek**. Polder Mastenbroek is een groot-schalige, laat-middeleeuwse polder in de buurt van Zwolle, die onder druk staat van stedelijke en industriële ontwikkeling. Kunstenaar Sjaak Langenberg maakte samen met televisiemaker en beeldend kunstenaar Theo van den Aker een pseudo-documentaire of *mockumentary* over uitbreiding van deze polder ten koste van de stad. Deze film plaatste de actuele problematiek van de relatie tussen de stad en het landelijk gebied dus in een omgekeerd perspectief en daagde inwoners uit hun defensieve positie te verlaten en over de horizon heen te kijken. Naast versterking van de identiteit van dit gebied, werd ook de ontwikkeling van een proactieve houding ten aanzien van gebiedsontwikkeling nagestreefd. Daarbij diende dit project als voorbeeld voor koppeling van kunst aan planologie.

Een volgend regioproject is *Rafels, Randen en Routes**. In dit project werd onderzoek gedaan naar mogelijkheden om de kwaliteit van ruimtelijke ontwikkelingen rond de dorpen Goor, De Lutte, Heino, Willemsoord en Zwartsluis te verhogen: zowel bij een breed als vakmatig publiek. Bij een door kunstenaarscollectief Observatorium gerealiseerd deelproject werd een basisschool en een vereniging voor amateurschilders actief betrokken. Dit project vond een vervolg in *Dorp in Zicht**. In de dorpen Goor, Willemsoord en Zwartsluis werden bewoners gestimuleerd om stil te staan bij de kwaliteit van hun leefomgeving. Zij registreren hun omgeving door die te filmen en te fotograferen. De neerslag daarvan vormt de basis voor een debat en een expositie over de inrichting van de randen van hun dorpen.

³⁰ Zie www.proeftuintwente.nl; waar ook de overige 13 projecten zijn beschreven.

Het laatste voorbeeld van een regioproject is *LangsteLenteLicht** in Salland, een evocatief landschapstheaterproject van Bruno Doedens. Om de onderlinge verbondenheid van de inwoners langs het Overijssels Kanaal te tonen en te versterken, plaatsten honderden omwonenden duizend verlichte Thaise lampions en brandende fakkels langs dit kanaal.

Doelstellingen

Sociale cohesie

In het vorige hoofdstuk kwam aan de orde dat community art vaak is gericht op het bevorderen van sociale cohesie. Meestal door het stimuleren van contacten binnen een bepaalde gemeenschap: veelal een wijk, maar uit de vorige paragraaf blijkt dat dit ook een dorp kan zijn. Het kan ook gaan om het bevorderen van contacten tussen een bepaalde gemeenschap met mensen buiten die gemeenschap. Dit gebeurt nogal eens door activiteiten gericht op empowerment. Dan krijgen deelnemers de gelegenheid om hun identiteit te versterken, waarbij vaak ook sprake is van het ontwikkelen van sociale vaardigheden. Opvallend is dat alle gesignaleerde projecten op de een of andere manier zijn gericht op sociale cohesie. Op basis van de projectbeschrijvingen (inclusief doelstellingen) is in tabel 3 aangegeven waar het accent lag bij de geregistreerde projecten. Twee derde was vooral gericht op het bevorderen van collectieve ervaringen en onderlinge contacten binnen een bepaalde gemeenschap. Dit blijkt heel vaak om een zich transformerende wijk te gaan.

3: ACCENTEN BIJ BEVORDERING VAN SOCIALE COHESIE	aantal	%
collectieve ervaringen creëren en onderlinge contacten bevorderen	50	67%
tijdens sloop en renovatie	19	25%
in een nieuwbouwwijk	5	6%
empowerment (identiteit versterken)	25	33%
Totaal	75	100%

Een kwart van de gesignaleerde projecten was gericht op het bevorderen van sociale cohesie in een renovatiewijk. Deze projecten markeerden veranderingen door sloop in een wijk en betrok wijkbewoners bij die veranderingen. Dit gebeurde bijvoorbeeld bij *Stofoverschoot**. Buurtbewoners en (vaste) klanten van een 100-jaar oud dorpscafé in het door Enschede geannexeerde Glanerbrug kregen van kunstenaar Ida van der Lee de kans om waardig afscheid te nemen van deze plek. De sloop van het café is met de dorpsbewoners verwerkt door het gezamenlijk te strippen. Een reeks aan vondsten leverde een archeologische verzameling op, die deels werd gefotografeerd en deels in zakjes voor de ramen werd gehangen. Op de site van Ida van der Lee staat: "Nederland verandert snel, ingrijpend en op grote schaal. Er wordt gesloopt en gebouwd. Ik zoek naar mogelijkheden om kunst en kunstenaars in te zetten om deze veranderingsprocessen te begeleiden en vorm te geven. Rituelen zijn vaak het enige antwoord op ingrijpende gebeurtenissen waar onmacht in het spel is. Ze werken als een bezwering of als emotionele compensatie. Het kan gezien worden als stervensbegeleiding voor plekken, om het verdwijnen een identiteit geven."

Bij *Thuis** maakten Maaike Folmer, Miranda Poel, Bart Folmer en Linda Nieuwstad samen met een groot aantal buurtbewoners tijdelijke kunstwerken op vier te slopen panden in de Rivierenwijk. Een ander voorbeeld is *Rode Huis – Dag Hoornwerk**. Hoornwerk in Deventer werd fasegewijs afgebroken voor de bouw van nieuwe kantoren en appartementen. Naar aanleiding van het verzoek om een muurschildering op een leegstaand pand verzamelde Lies Korstenhorst verhalen van bewoners over hun meest dierbare plek in de wijk. Rob Philip maakte portretten van die bewoners en die zijn samen met de verhalen gebundeld in een publicatie. Delen uit die publicatie zijn op het felrood geschilderde pand bevestigd.

Een laatste voorbeeld betreft *Click**. Kunstenaar Adriaan Nette was, samen met zes stagekunstenaars, actief in een tijdelijke werkwoning in Landsherenkwartier, een door herinrichting en nieuwbouw transformerende wijk in Deventer. De aanwezigheid van de kunstenaars bracht veel reuring in de wijk. Ze organiseerden een Burendag, divers (foto)exposities en presentaties van uiteenlopende talenten op het gebied van muziek, mode en theater.

In nieuwbouwwijken vond ook regelmatig community art plaats. Neem *Lago, De Plas** van Sakia Korsten in de nieuwe woonwijk Stadshagen: Milligen in Zwolle. Inwoners participeerden hieraan zonder dat zelf te weten. Er verscheen een hermetisch afgesloten tent, waar een Italiaanse kunstenaar (Luis Listoni, een anagram voor illusionist) zou werken aan een kunstwerk. De bewoners werden bestookt met enquêtes en flyers, waardoor iedereen naar de dag dat de tent open zou gaan toe leefde. Toen het zover was, bevond zich daar enkel een geluidsinstallatie, waaruit de stem van Luis Listoni kwam, die het project belachelijk maakte. Over dit project is een film gemaakt, die een overzicht biedt van de gebeurtenissen in de wijk.

Ter sprake kwam al dat er in de na de vuurwerkramp geheel nieuw opgebouwde wijk Roombeek, ook diverse community artprojecten zijn ontwikkeld.

Tabel 3 toont dat bij een derde van de gesignaleerde projecten het accent op empowerment lag. Het kan hierbij gaan om versterking van de identiteit van een bepaalde gemeenschap. Dit geldt bijvoorbeeld voor de reeds besproken regioprojecten *Wij**, *Uitbreiding van Polder Mastenbroek** en *Rafels, Randen en Routes**, omdat die de specifieke kwaliteiten van een bepaald gebied profileren. De landschapstheaterprojecten die op het platteland plaatsvonden, zijn ook als identiteitsversterkend te beschouwen, omdat die de bijzondere kwaliteiten van een bepaald gebied in samenwerking met de inwoners uitlichten.

Ook het al genoemde *Deventer Blick** legde een accent op identiteitsversterking. Allochtone en autochtone (oud)-werknemers van blikfabriek Thomassen en Drijver kregen de ruimte om over hun eigen verleden te verhalen middels verschillende expressievormen. Wanneer een project is gecategoriseerd als vooral gericht op identiteitsversterking wil dat overigens niet zeggen dat er dan geen sprake is van collectieve ervaringen creëren en onderlinge contacten bevorderen. Beide processen gaan vaak hand in hand. Zo bood *Deventer Blick* ook gelegenheid aan verschillende groepen om elkaar te ontmoeten om te onderzoeken of ze elkaar wellicht kunnen (h)erkenen in een gedeelde passie en/of een gedeeld verleden. Bovendien werd dit verleden toegankelijk en herkenbaar gemaakt voor jongere generaties. Binnen de hiervoor toegelichte projecten *Schuttingtaal** en *Radio What You Like** kregen diverse jongerensubculturen een podium om zich te uiten en te profileren.

Actieve cultuurparticipatie

In het eerste hoofdstuk is aangegeven dat binnen de op empowerment gerichte projecten het ontwikkelen van sociale vaardigheden vaak een belangrijk onderdeel vormt. Uit de inventarisatie in Overijssel blijkt dat er ook vaak kunstzinnige vaardigheden worden ontplooid bij deelnemers aan community art. Op die manier wordt actieve cultuurparticipatie bevorderd.

4: STIMULEERT ACTIEVE CULTUURPARTICIPATIE	aantal	%
niet	40	53%
voor het eerst	20	27%
binnen het onderwijs	12	
buiten het onderwijs	8	
ook extra impuls voor mensen die al kunstzinnig actief waren	15	20%
Totaal	75	100%

Tabel 4 toont dat bijna de helft van de geregistreerde projecten op de een of andere manier kunstzinnige activiteiten bij de deelnemers bevordert. Bij ruim een kwart van de projecten ging het hoofdzakelijk om mensen die dit voor het eerst deden. Dit gebeurde iets vaker binnen het onderwijs dan daarbuiten.

Een voorbeeld van dat laatste is *Kunstatelier Kamperpoort** in Zwolle. In een tijdelijk atelier organiseerden lokale kunstenaars workshops, cursussen, speciale projecten voor peuters, kinderen en jongeren op het gebied van schilderen, fotografie en digitale kunst. Dit leidde onder andere tot een wijkkrant, een fotoboek en exposities.

Een ander voorbeeld is *Rondom de moskee**. Lies Kortenhorst, Anna Ramsair en Harold Schouten maakten samen met buurtbewoners tijdelijke kunstwerken om de wereld van de moskee met de wereld van de buurt te verbinden.

Ook *Devotentunnel** is hier een voorbeeld van. Een tunnel die twee wijken in Zwolle scheidt, is beschilderd door 20 jongeren onder leiding van vier kunstenaars. Niet alleen prikkelde dit deze jongeren om kunstzinnig actief te zijn: zij werden zich meer bewust van hun verantwoordelijkheid voor hun woonomgeving en de tunnel kreeg een beter aanzicht.

Deze voorbeelden betreffen beeldende kunst, maar het kan ook om podiumkunsten gaan zoals het geval was bij de theatrale en muzikale aftrap van de *Sloop Oude Bathmenseweg**.

Soms worden mensen voor het eerst tot fotograferen aangezet zoals bij *Van de Straat/ Streetwise**. Een project voor dak- en thuislozen in Zwolle die door Jacomijn Schellevis en Marit Otto werden begeleid bij het maken van foto's over hun leefomgeving en belevingswereld. Het doel was om deze kwetsbare doelgroep in een positief daglicht te zetten, hun creativiteit te stimuleren, ze even uit hun dagelijkse problematiek te halen en hen het genoegen van een succesvol eindproduct te bieden. Het project eindigde in een druk bezochte fototentoonstelling in het Stedelijk Museum Zwolle en er verscheen een boek over. Beide bieden inzicht in het leven van een dak- en thuisloze.

Bij een vijfde van de projecten werden talenten zichtbaar gemaakt. Hierbij zijn ook mensen die al actief waren als amateurkunstenaar betrokken. Dit geldt voor de reeds aan de orde gestelde projecten: *Rode Huis – Dag Hoornwerk** en *Click**. Een ander voorbeeld is *Talente**. In Keizerslanden zijn zowel amateurkunstenaars als professionele kunstenaars opgespoord om het potentieel in de wijk te tonen en over te dragen, door middel van workshops en andere vormen van informatie- en kennisuitwisseling. Er zijn campagnes gevoerd en er was een manifestatie in het wijkcentrum. Daar deden bijna 100 professionele en amateurkunstenaars aan mee. Zij hielden zich bezig met verhalen vertellen, poëzie, zang, dans, schilderen, tekenen, glas in lood, tekenen en textiele werkvormen.

Een laatste voorbeeld biedt het *Straatmuseum** aan de Cultuurmijl, de weg vanaf het station naar Roombeek in Enschede. Aan alle bewoners van die straat is een museumkastje geschonken, die zij konden vullen met (amateur)kunst. Er zijn 70 kastjes gevuld, door bewoners, een basisschool, de Volksuniversiteit, rijksmuseum Twenthe, galerie Cabinod, café het Bolwerk, de cinema en individuele kunstenaars met een atelier aan de cultuurmijl. Opmerkelijk is dat bij deze twee voorbeelden amateurkunst naast professionele kunst wordt gepresenteerd. Doorgaans betreft dit volstrekt gescheiden circuits, waarvan de vertegenwoordigers weinig met elkaar te maken willen hebben. Professionele kunstenaars willen doorgaans niet met amateurkunst geassocieerd worden en amateurkunstenaars ervaren professionele kunst, vooral als het om moderne kunst gaat, als te vreemd en onbegrijpelijk³¹.

Actieve participatie komt overigens soms zeer moeizaam tot stand. Kunstenaar Maaïke Folmer meldt naar aanleiding van *Thuis** dat het heel lastig is om kinderen betrokken te houden bij een kunstproject, omdat hun spanningsboog heel kort is, vooral in achterstandsbuurtten. "Het bleek heel moeilijk voor hen om lange tijd te focussen. Als je het onderste uit de kan wilt halen moet je meer investeren in het participatiegedeelte." Ook kunstenaars die op basisscholen opereren, melden dat ze nog wel eens moeite hebben om de klas rustig en geconcentreerd te houden.

Educatie

Er wordt regelmatig (bij 12 projecten) samengewerkt met het onderwijs. Het meest grootschalige voorbeeld is *Kunstenaars in de brede school**, dat bestond uit 15 kortlopende projecten met professionele kunstenaars op basisscholen in achterstandswijken in Deventer. Hoofddoel was het realiseren van een kunstwerk, waarbij in het werkproces ruimte is voor:

- stimulering van het ontwikkelingsproces van kinderen door hen een wezenlijke bijdrage te laten leveren aan het tot stand komen van een kunstwerk,
- stimulering van de artistieke ontwikkeling van de kunstenaars (door te opereren op een nieuw werkgebied, door nieuwe bronnen aan te boren en door confrontatie met werkwijzen, perspectieven en keuzes van anderen),
- betrekken van ouders bij de ontwikkeling van de kinderen en bij de projecten, van de Brede School.

³¹ Dit blijkt keer op keer uit door Onderzoeksbureau Letty Ranshuysen uitgevoerde onderzoeken.

Doordat de deelnemende kunstenaars niet alleen beeldend kunstenaars betrof, maar ook podium-kunstenaars, liep de inhoud van de deelprojecten sterk uiteen. De evaluatie ervan wijst op de positieve kracht van kunstenaars. Die konden kinderen goed stimuleren door hun enthousiaste benadering, die soms heel gestructureerd is, dan weer zeer verrassend of onorthodox was, door de materialen waarmee ze de kinderen lieten werken en door het grote vertrouwen dat ze gaven, vaak gecombineerd met de afwezigheid van een oordeel over goed of fout.³²

Het project *FUN4YOU** is een vervolg op *Kunstenaars in de brede school*. Dit vond ook in het voortgezet onderwijs plaats. De nadruk kwam meer te liggen op talentontwikkeling. Kinderen en jongeren meldden zich vrijwillig aan om na schooltijd aan een artistieke productie te werken. Hierbij zijn 64 deelprojecten gerealiseerd, waaronder werkplaatsen voor getalenteerde jongeren, waar intensieve coaching werd gerealiseerd: in sommige gevallen door kunstenaars.

In het kader van het zomerkunstenfestival *ZwArt** werkten kinderen en MBO studenten uit Zwolle aan een multidisciplinaire kunstproductie, onder begeleiding van kunstvakdocenten en stagiaires van ArtEZ Hogeschool voor de Kunsten en Hogeschool Windesheim. Tijdens het festival werden deze producties in de binnenstad van Zwolle gepresenteerd. In het traject waren ontmoetingen met kunstenaars opgenomen, die fungeerden als inspirator, stimulator, vraagbaak en voorbeeld voor de leerlingen. Op deze manier wil *ZwArt* kunst promoten en een bijdrage leveren aan de kunstzinnige en culturele ontwikkelingen van de leerlingen.

Bij *Operat(i)oneel** schreef librettist Ineke van Essen samen met 100 leerlingen van groep 7 en 8 van drie basisscholen een opera rond het thema veerkracht in aansluiting op *WAKE* (een opera rond de vuurwerkrampe). Regisseur Xander Straat zette dit samen met leerlingen en hun ouders om tot een muziektheaterstuk.

De overige gesignaleerde educatieve activiteiten zijn meer kleinschalig, zoals *Kunstkorsetten**, waarbij 10 leerlingen uit het praktijkonderwijs samen met kunstenaar Loes ten Anscher een tentoonstelling in de etalage van Van der Lindenlinterie in Deventer realiseerden.

Passieve cultuurparticipatie

In het eerste hoofdstuk kwam ter sprake dat community art mensen voor de eerste keer in contact met kunst kan brengen. Tabel 5 toont dat dit bij twee vijfde van de geregistreerde projecten een doelstelling is. Aan de orde kwam al dat dit voor de projecten van Prismare geldt. Een voorbeeld daarvan is *Beginnen**. Een project rond twaalf op gedichten van Willem Wilmink geïnspireerde schilderijen van Bert de Haan. Aan elk schilderij werd een bijzondere wijkbewoner gekoppeld van wie het levensverhaal werd opgetekend en die de expositieruimte inrichtte. Op die manier werd getracht de drempel van de exposities te verlagen. Elke expositie duurde een kalendermaand en daarover werd een kalenderblad gemaakt, dat huis-aan-huis in de wijk werd verspreid.

5: STIMULEERT PASSIEVE CULTUURPARTICIPATIE	aantal	%
doelstelling	31	41%
geen doelstelling	44	59%
geen doelstelling, maar wel bijeffect	9	
geen doelstelling en ook geen bijeffect	35	
Totaal	75	100%

Een ander voorbeeld is *Cult-uur**. Opera Cinema trad op bij mensen thuis. In de voorstelling werd klassieke muziek en opera verbonden met meer laagdrempelige genres als rap, R&B en smartlappen. Zo werd minder toegankelijke muziek letterlijk en figuurlijk dicht bij de mensen thuis gebracht. Doel was om cultuurdrempels te slechten: om niet alleen de niet in high art geïnteresseerde hiermee kennis laten maken, maar ook low art te introduceren bij mensen die wel belangstelling hebben voor high art. Ook de reeds genoemde projecten rond het *Huis van Cultuur en Bestuur* in Hellendoorn hadden ondermeer ten doel om de betrokkenheid bij de gebruikte kunstvormen te vergroten en de inwoners van Hellendoorn kennis te laten maken met beeldende kunst.

³² Zie ook *Kunstenaars & Co* (2005).

Een laatste voorbeeld betreft *Hoe klinkt jou stadsdeel**. In samenwerking met circa 120 bewoners van Enschede ontwikkelden lokale kunstenaars (Susan Pinkster, Wessel Westerveld, Petra Groen, Marina Weddeling en Philip Jonkerwerd) een kunstwerk rond het thema geluid en muziek. Dit resulteerde in een expositie met vijf stadsdeelkunstwerken die elk de muzikaliteit van het betreffende stadsdeel verbeeldde. Hoofddoel van dit project was om inwoners uit de stad bij het kunstkwartier en het muziekkwartier te betrekken, maar ook werd nagestreefd om de actieve deelnemers en het publiek op een prikkelende manier met muziek en kunst in aanraking te brengen.

Bij een kleine meerderheid van de gesignaleerde projecten was het bevorderen van passieve cultuurdeelname geen expliciet doel. Toch hebben sommige van die projecten dit wel als bijeffect. Neem bijvoorbeeld *Kom d'r in dan ku'j d'r uut kiek'n**. Kunstenaar Loes ten Anscher verzamelde 40 spreekwoorden in 25 talen bij winkeleigenaren en hun klanten in een multiculturele straat in Deventer en verwerkte dit in 40 gipsen objecten. Hierop stond het spreekwoord in de oorspronkelijke taal en dit werd tussen de producten in de winkels gezet. Er is ook een spreekwoordenposter ontwikkeld. In dit project werden mensen die normaal niet met kunst, letteren en vormgeving bezig zijn daarbij betrokken.

Fotoprojecten hebben bevordering van cultuurparticipatie ook vaak als onbedoeld effect. Zoals *101 Deventenaren** (waarbij Loes ten Anscher en Astrid van Loo 101 portretten maakten van onbekende Deventenaren), de foto-exposities tijdens het *Buurtmuseum Rivierenwijk**, *Click**, *Deventerblik** en *Dorp in Zicht**. Deze tentoonstellingen worden over het algemeen heel goed bezocht, zeker als er bekenden te zien zijn. Het is niet ondenkbaar dat publiek dat voor het eerst een expositie van foto's bezoekt bewuster naar foto's leert kijken.

Bij sommige projecten is er sprake van uitwisseling tussen uiteenlopende subculturen. Het kan hierbij gaan om uitwisseling tussen high en low culture, zoals net bij *Cult-uur** ter sprake kwam, maar ook om uitwisseling tussen diverse jongerenculturen (zoals bij *Radio What You Like**) of tussen diverse autochtone en allochtone culturen.

Uitvoerders

Kunstenaars

In tabel 6 staan de kunstenaars weergegeven die de geregistreerde projecten uitvoerden.

6: KUNSTENAARS	
5 keer	Loes ten Anscher (Deventer) en Lies Kortenhorst (Deventer)
4 keer	Jacomijn Schellevis (Zwolle),
3 keer	Alied van der Meer (Deventer)
2 keer	Adriaan Nette, Astrid van Loo (Deventer), Bruno Doedens, Harold Schouten, Leny Stappers (Deventer), Margreet Hajee (Deventer), Martijn Stellinga (Deventer), Peter-Paul Hattinga Verschure (Deventer) en Petra Groen
1 keer	Alina Pahl, Andrea Stultiens, Anna Ramsair, Annelie van der Linden, Annet van der Kamp, Arnoud Holleman, Astrid van Loo, Babet Olde Weghuis, Bart Folmer, Berenice Staiger, Bert de Haan, Dominique Doedens, Dorothee Nijland, Elise Leusink, Erik Jan Post, Erik Kessels, Femke Teussink, Frank Bezemer, Gabriëlle Groothuis, Germa Huijbers, Gonnie Kleine, Hanneke Verhey, Hans Aarsman, Heidi Corthout, Henriëtte Tavenier, Ida van der Lee, Ineke van Essen Iris Ursem, Jenne Sipman, Jeroen Diepenmaat, Jeroen Gras, Jord den Hollander, Jorrit de Kort, Kees de Groot, Korrie Besems, Lars Henning, Laurens Kolks, Linda Nieuwstad, Luz Graciela Jimenez Diaz, Maaike Folmer, Margot Olde-Loohuis, Marieke Vriend, Marina Weddeling, Marit Otto, Marjet van Hartskamp, Marjo Potma, Mila Lanfermeijer, Miranda Poel, Mi Ying Chen (Opera Cinema), Natasha Gerson, Othilia Verdurmen, Peter Piller, Remko van Dokkum, René Berends, Rob Philip, Rob Sweere, Roderik Rodenburg, Ruud Lanfermeijer, Sander op den Dries, Saskia Korsten, Sjaak Langenberg, Space Cowboys (duo), Susan Pinkster, Theo van de Aker, Wessel Westerveld, Wiljo Rouwenhorst, Willem Wilmink, Xander Straat, Yvonne Dröge Wendel en Riek Sijbring, De Geuzen (Femke Snelting en Renee Turner) en Space Cowboys (Albert Dedden en Paul Keizer)

Het blijkt dat vier kunstenaars in de afgelopen 10 jaar minstens drie keer een community artproject in Overijssel uitvoerden. Dit zijn alle vier in Overijssel gevestigde kunstenaars: drie wonen in Deventer. Daarnaast zijn 9 kunstenaars minstens twee keer als community artists actief geweest in Overijssel. Bij meer dan de helft daarvan gaat het ook om kunstenaars uit Deventer. Deze stad kwam dan ook al eerder als bakermat van community art naar voren. Uit de interviews met de cultuurmakelaars blijkt dat het werken met lokale kunstenaars als voordeel heeft dat zij de plek waar gewerkt wordt goed kennen. Bovendien is het praktisch omdat ze in de buurt wonen, waardoor ze veel gemakkelijker afspraken kunnen inplannen dan kunstenaars die ver weg wonen. Incidenteel is samengewerkt met studenten van ArtEZ hogeschool voor de kunsten (bij *ZwArt educatieve routes**, *Roomkunst** en *Romig**).

Disciplines

De in tabel 6 genoemde kunstenaars betreffen vooral beeldend kunstenaars, maar ook fotografen, ontwerpers, podiumkunstenaars, theaterregisseurs, filmmakers, een geluidskunstenaar, een librettist en een dichter. Tabel 7 toont hoe de gesignaleerde projecten over disciplines zijn verdeeld. Het vaakst betreft het beeldende kunst: dit geldt voor de helft. Het kan hierbij gaan om de meer traditionele, duurzame vormen van beeldende kunst in de openbare ruimte. Dit betreft muurschilderingen (inclusief graffiti), die vaak als beoogd bijeffect hebben dat ze vandalisme en ongewenste graffiti tegen gaan. Daarnaast gaat het om mozaïeken en wandobjecten voor in openbare gebouwen, zoals een school, een wijkgebouw, een gemeentehuis of een kantoor van een woningbouwcorporatie.

7: DISCIPLINES	aantal	%
beeldende kunst	37	50%
muurschilderingen	8	
mozaïeken en wandobjecten	6	
installaties	8	
horticulturele projecten	3	
culinaire projecten	2	
spelvormen	2	
overig	8	
multidisciplinair	15	20%
film en/of fotografie	13	17%
toneel, dans of muziektheater	6	8%
muziek	3	4%
nieuwe media	1	1%
Totaal	75	100%

Het kan ook gaan om tijdelijke installaties, zoals in het geval van het al eerder aangedragen *Familie Hellendoorn op zaal**. Een ander voorbeeld is *Kracht van verbeelding**. Kunstenaarscollectief The Blue Noise Department ontwikkelde deze bijdrage aan het Balenfestival in Roombeek door wijkbewoners te vragen naar objecten, foto's en beelden met een bijzondere emotionele waarde. Daarmee werd een landschap gecreëerd, waar een spoorwegtrein voorzien van een camera, doorheen reed. Het camera-beeld werd opgeblazen tot grote proporties en vormde samen met andere projecties een installatie.

Sommige projecten zijn lastig als beeldende kunst te herkennen. Neem *Sterke Schouders** van Marjet van Hartskamp, die 8.000 oranje tulpenbollen onder bewoners van het Oranjekwartier in Deventer verspreide om te planten in tuin, balkon, plantsoen of speeltuin. Zij licht dit als volgt toe: "Ik heb mijn sensoren opgezet en overwogen wat ik als kunstenaar zou kunnen betekenen in het kader van de herstructurering. Verloedering en achterstallig onderhoud zijn punten die steeds terugkomen, zo ook behoud en onderhoud van het groen. Natuurlijk, ook van bovenaf moet daar concreet actie in ondernomen worden, maar het is ook een kwestie van mentaliteit en het gebrek daaraan werd door de groep waar ik mee werkte gemeld. Ik dacht, met het groen kan ik als kunstenaar misschien een aardige voorzet geven: beginnen bij jezelf, bij jouw voorkeur. Ik maak het makkelijk."³³

³³ Citaat uit tekst op <http://wezenlandpark.nl/blog/?p=49>.

Ook het al behandelde *Bloeiend dorp** was zo'n horticultureel project.

Daarnaast zijn er culinaire projecten rond eten en kooktradities, die door buitenstaanders ook niet snel als kunstprojecten zullen worden herkend: zie bijvoorbeeld het al genoemde *Vreemdgaan aan tafel**. Bij *Mix X Tijd** werd het samen koken en eten onder regie van kunstenaar Harold Schouten ingezet om ontmoeting en uitwisseling te stimuleren tussen sterk verschillende culturen. Dit project biedt een mooie illustratie van effecten op sociale cohesie. De kunstenaar meldt: "Door het project komen de verschillende culturen nu ook echt bij elkaar over de vloer en, wat misschien nog wel belangrijker is, ze kunnen zich met elkaar identificeren. Zo vertelde een deelnemer dat ze sinds ze bij een Turks gezin over de vloer is geweest, heel anders is gaan kijken. Eerst zag ze alleen de verschillen en nu juist de overeenkomsten. Er heeft een verandering plaats gevonden bij de mensen, ze groeten elkaar en komen soms zelfs bij elkaar over de vloer. De bril is afgegaan en ze zien elkaar nu echt."

Er is ook sprake van de speelse mixed mediaprojecten waarin Loes ten Anscher zich heeft gespecialiseerd. Ter gelegenheid van het 225 jarige bestaan van een vrijmetselaarsloge ontwikkelde zij de *Queestebox**. In samenwerking met de leden van de loge maakte ze een kistje met daarin een plattegrond, lexicon en codekraker, ten behoeve van een speurtocht door Deventer. Ten Anscher ontwikkelde ook *Knikkerbak van het Geluk**. Dit betreft een spel met 115 knikkers, dat toevallige passanten met elkaar speelden om daarna een gelukbewijs in ontvangst te kunnen nemen. Dit project was bedoeld om het debat over identiteit van Deventer te stimuleren.

Beeldende kunst die meer als zodanig is te herkennen wordt regelmatig in een verrassende context geplaatst. Dit gebeurde bijvoorbeeld bij het al besproken *Beginnen**. Een ander voorbeeld is *De Verbinding**. Kunstenaar Marieke Vriendt maakte 12 kunstwerken van koperen platen, met uitsnedes van silhouetten van schelpen, die maandelijks werden uitgereikt aan een wijkbewoner. De persoon die een kunstwerk ontving, bepaalde wie het volgende kunstwerk verdiende en legde uit waarom.

Na beeldende kunstprojecten komen multidisciplinaire projecten het meest voor. Het gaat vaak om grootschalige projecten waarbij meerdere beeldende kunst- en podiumkunstdisciplines naast elkaar aan de orde komen, zoals bij het *Buurtmuseum Rivierenwijk**, *Click**, *Kunstatelier Kamperpoort**, *Kunstenaars in de brede school**, *FUN4YOU** en *Talente**. Er zijn ook enkele meer kleinschalige projecten waarbij meerdere disciplines aan bod kwamen, zoals *Beginnen**, *Kom d'r in dan ku'j d'r uut kiek'n** en *Rondom de moskee**. Een multidisciplinaire aanpak biedt veel meer mogelijkheden voor de kunstenaar. Een meerwaarde van zo'n aanpak is dat dit de kans op deelname vergroot en ook meer publiek trekt, want dat hangt dan niet af van de voorkeur voor één bepaalde discipline.

Adriaan Nette, die in het eerste hoofdstuk als een community artist avant la lettre is geïntroduceerd en die ook actief is in Overijssel (zie *Click** en *Vreemdgaan aan tafel**), laat zich niet vastleggen op één kunstdiscipline. "Voor hem betekent kunst het 'zich openstellen'. Hij speelt in op het moment, de situatie en de plek. Vaste uitgangspunten zijn er voor hem niet. 'Mijn manier van werken heeft geen absolute vorm'. Zijn wortels liggen in de jaren zeventig, toen de schilderkunst dood werd verklaard. Nette hield zich bezig met kunst op het grensvlak van geluid/muziek en theater, hij maakte videotapes, maar ook grafiek en werkte met papier, hout en plastic. Het tijdelijke had zijn voorkeur boven het eeuwige. Meestal werkte hij dan ook aan kortstondige projecten, die echter door invloeden van buitenaf konden leiden tot duurzame neerslag, waardoor een blijvende herinnering achterbleef".³⁴ Community art leidt vaak tot zo'n duurzame neerslag, in de vorm van uiteenlopende (foto-)boeken of ander drukwerk. Zo werd bij *Sterke Schouders* een grote oplage ansichtkaarten verspreid met het oké stempel voor het OK – OranjeKwartier: een logo dat ook na afloop van dit project is te gebruiken. Bij multidisciplinaire projecten wordt dan ook vaak, naast beeldende kunst en podiumkunsten, fotografie en vormgeving ingezet.

³⁴ Citaat uit Piet Augustijn in *Mooi versus Mentaliteit* Uitgave Kunstgebouw 1998 op www.adriaannette.nl/pag66pa.htm

Publicaties hebben vaak een eigen doorwerking. Door de reacties erop kregen sommige projecten nog meer betekenis en nam de reikwijdte toe. Zo kreeg het kookboek van *Mix X Tijd** veel positieve feedback en wordt dit nog steeds verspreid.

Projecten die vooral draaien om film en fotografie komen ook zeer regelmatig voor in Overijssel. Dit kan leiden tot laagdrempelige eindproducten, omdat het herkenning oplevert. Bovendien blijkt dat wanneer mensen een camera in handen wordt gegeven, zij gemakkelijker mede-eigenaar van het project worden. Het al genoemde *Tatoes for Eagles** is daar een voorbeeld van. Zo ook *Roomkunst**: een project waarbij fotografiestudenten samen met wijkbewoners de mooiste plekken in Roombeek fotograferden om de eigenheid en schoonheid van deze wijk zichtbaar te maken.

Projecten waarbij theater (toneel, dans of muziektheater) centraal staat, zijn zeldzamer. Hierbij wordt samen met wijkbewoners of een bepaalde doelgroep een theaterstuk ontwikkeld (zoals bij *Buurtopera Tuindorp** of bij *Opera(t)ioneel**. Een ander voorbeeld waarbij theater centraal staat is het *West Wil Wel straattheater**. Een jaarlijks terugkerend straattheaterevenement voor en door bewoners van Stadsdeel West in Enschede.

Projecten waar het draait om muziek komen nog minder voor. Het gaat om het al genoemde *Cult-uur**, *Hoe klinkt jouw stadsdeel** en om *Oranje rap**. Bij dit laatste maakten jongeren met geluidskunstenaar Jeroen Diepenmaat een rap. Tevens is er een geluidskunstwerk op een telefoonmast gemaakt met geluidsspeakers, die meer vogelgeluiden laten horen naar gelang er vaker wordt gebeld in de wijk.

Er wordt zeer incidenteel met nieuwe media gewerkt. Dit gebeurde bij het om graffiti draaiende project *Schuttingtaal**, waarvoor een interactieve website was ontwikkeld met wisselende online exposities. *Wezenlandpark.nl** vond op internet plaats: kunstenaarscollectief De Geuzen ontwikkelde met bewoners een onafhankelijke webruimte voor hun buurt.

8: VOLKSCULTUUR	aantal	%
wel	25	33%
niet	50	66%
Totaal	75	100%

Tabel 8 laat zien dat een derde van de projecten ingaan op volkscultuur. Bij sommige projecten staat dit echt centraal, zoals bij: *Deventer Blik**, *Buurtmuseum Rivierenwijk**, *Bloeiend Dorp** en *Wij**. Andere projecten stellen volkscultuur aan de orde omdat oral history en de specifieke cultuur van een wijk, dorp of gemeenschap inspiratiebronnen vormden voor het eindproduct.

Samenwerking en bereik

Samenwerkingspartners

In het eerste hoofdstuk kwam al ter sprake dat er rond community art vaak wordt samengewerkt tussen zeer uiteenlopende instellingen. Er is getracht om in kaart te brengen met welke instellingen zoal wordt samengewerkt, maar dat was niet in alle gevallen te achterhalen.

9: SAMENWERKINGSPARTNERS	aantal	%
kunst- of cultuurinstellingen	57	75%
welzijnsinstellingen	40	53%
woningbouwcoöperaties	28	37%
onderwijs	28	37%

Tabel 9 toont dat bij minstens driekwart van de geregistreerde projecten een kunst- of cultuurinstelling is betrokken. Het vaakst gaat het hierbij om Kunstcircuit, het projectbureau van de Leeuwenkuil, Centrum voor de Kunsten te Deventer, waar cultuurmakelaar, Sikko Cleveringa, is ondergebracht. Daarnaast zijn andere afdelingen van De Leeuwenkuil en het Kunstenlab (voorheen CBK Deventer) vaak gesignaleerd.

Meerdere keren gesignaleerd zijn: het Medialab te Enschede, de Commissie Beeldende Kunst in Zwolle en Muziekschool Twente. Daarnaast: culturele commissies, culturele raden, centra voor beeldende kunst, centra voor kunsteducatie buiten Deventer, Enschede en Zwolle.

Festivals zijn ook regelmatig voorkomende samenwerkingspartners, zoals: het stedelijke kunsten-zomerfestival ZwArt in Zwolle, het wijkgebonden Balenfestival in Roombeek en het Oostcultuurfestival (festival over cultuur en life style van jonge migranten in Overijssel).

Ook zijn er enkele musea en historische verenigingen gesignaleerd.

Theaters en concertgebouwen zijn niet als samenwerkingspartners geïdentificeerd, maar wel het Deventerse poppodium het Burgerweeshuis.

Er zijn weinig amateurkunstverenigingen boven komen drijven: alleen enkele kleine verenigingen, waaronder een fotoclub en enkele koren en orkesten.

Coproducenten in de cultuursector van buiten Overijssel zijn: Kunstenaars & Co (landelijke organisatie die kunstenaars en culturele organisaties ondersteunt bij hun professionalisering en ontwikkeling naar economische zelfstandigheid), Stichting Kunst en Openbare Ruimte (SKOR: ontwikkelt kunstprojecten in relatie tot de openbare ruimte door middel van advies en financiële ondersteuning) en Imagine IC (maakt met mensen die verhalen over migratie en multiculturaliteit en met kunstenaars en wetenschappers beeldproducties en tentoonstellingen over wat er speelt in de wijk, de stad en het land).

Bij minimaal de helft van de geregistreerde projecten is sprake van samenwerking met welzijnsinstellingen. Dit betreft vooral Raster Welzijnsgroep in Deventer en daarnaast wijk- en cultuurcentrum Prismare te Enschede en welzijnsorganisatie Travers te Zwolle. Er zijn ook wel jongerenorganisaties bij community art betrokken, zoals: Kerninstelling Integraal Jongerenwerk en jeugdzorg (KIJ) in Deventer, Scala jongerenwerk in Goor en Skateboardvereniging de Fabriek. Daarnaast gaat het om wijkcentra, speeltuinverenigingen, peuterspeelzalen, kinderdagverblijven (inclusief naschoolse opvang), allochtone zelforganisaties, bewoners- en buurtgroepen, tienerwerk en daklozenopvang De Herberg te Zwolle. Een voorbeeld van een stevige samenwerking in het kader van wijkopbouw is 'Het Plan van Vooruit'. Hierbij heeft Raster Welzijnsgroep samengewerkt met Kunstcircuit, het Kunstenlab en Woonbedrijf leder1 in Keizerslanden in Deventer. Vier koppels bestaande uit een opbouwwerker en een kunstenaar werkten met werkgroepen, waarin vier generaties buurtbewoners waren vertegenwoordigd, aan een bewonersvisie op stedelijke vernieuwing in hun buurt. Dit resulteerde onder andere in de hiervoor toegelichte en zeer verschillende producties: *Wezenlandpark.nl**, *Sterke schouders**, *Oranje rap** en *De Verbinding**. Welzijnsinstellingen vormen een cruciale schakel bij het contact zoeken met wijkbewoners of andere doelgroepen. Ze bieden ook ondersteuning, bijvoorbeeld door ambulante jongerenbegeleiders of opbouwwerkers naast de kunstenaars neer te zetten. De grote instellingen zorgen ook voor financiering en stellen werk- en/of vergaderruimte ter beschikking.

Bij minstens een derde van de geregistreerde projecten waren woningbouwcorporaties betrokken. Het gaat vooral om Rentree Wonen in Deventer en woningbedrijf De Woonplaats in Enschede (eigenaar van Prismare), maar daarnaast is een scala van andere woningcorporatie genoemd. Die zorgden niet alleen voor werkruimtes en financiën, maar ook voor know how, zoals tekeningen van het werkgebied.

Eveneens bij minstens een derde waren onderwijsinstellingen betrokken. Het onderwijs biedt een prima ingang om kinderen en jongeren bij een project te betrekken. Het gaat het vaakst om basisscholen: via die scholen zijn ook ouders te bereiken. Daarnaast gaat het regelmatig om scholen voor voortgezet onderwijs (vmbo, havo, atheneum en gymnasium), die een schakel vormen naar jongeren. Heel incidenteel is er een ROC (mbo) of een volksuniversiteit bij community art betrokken.

Ook gemeenten zijn regelmatig als partners genoemd. Hierbij gaat het opvallend vaak om de gemeente Zwolle. Gemeentes zijn veelal opdrachtgever en financier.

*Deventer Blik** biedt een voorbeeld van een zeer veelzijdig samenwerkingsverband. De volgende organisaties waren hierbij betrokken: Kunstcircuit, Stichting Industrieel Erfgoed Deventer (SIED), Bureau Beeldtaal, Historisch Museum Deventer, Stadsarchief, Atheneumbibliotheek, Stichting Culturele Raad Deventer, Stichting Deventer Foto Kring, Theatercollectief Ontroerend Goed (TOG), Deventer Jeugdtheater, Expertisecentrum Integratiebeleid Deventer, Stedelijke Organisatie Buitenlanders Deventer, acht allochtone zelforganisaties, Saxion Hogeschool IJsselland en Stichting IJsselacademie Kampen.

Overige gesignaleerde partners zijn: diverse cafés, een oranjevereniging, een grafisch ontwerp bureau, aannemersbedrijf Olde Rikkerts BV, Ten kate textielbedrijf, Centrale Moskee, Landelijke projectbureau Jeugd Onderwijs en Media, Deventer Omroep, AtelierOverijssel en de Archelogische dienst. Het bedrijfsleven is dus nauwelijks veregenwoordigd.

KCO was bij zes projecten betrokken, allemaal op het platteland. Het was projectleider bij *Uitbreiding van Polder Mastenbroek**. Hierbij waren veel organisaties betrokken die zich met planologie bezig houden, zoals: SKOR, de Vereniging Polderbelangen Mastenbroek, landschapsarchitecten, ontwerpers, innovatie-netwerk Groene Ruimte en Agrocluster, Alterra en de Dienst Landelijk Gebied. KCO was ook projectleider van *Rafels, Randen en Routes** en *Dorp in Zicht**. Voor het *Geheugen van de Gemeente Hellendoorn** selecteerde KCO de kunstenaar en bood het inhoudelijke ondersteuning. Bij het eveneens in Hellendoorn uitgevoerde *Huwelijk** zorgde KCO voor begeleiding. Bij *In Dinkelland** bemiddelde KCO tussen opdrachtgever en uitvoerende kunstenaars.

Bij de projecten waarbij KCO betrokken was, leverde de provincie Overijssel in elk geval een financiële bijdrage. Daarnaast is er nog bij zes andere projecten achterhaald dat ze financieel door de provincie zijn ondersteund. Dit lijkt een onderschatting: hoogstwaarschijnlijk heeft de provincie met meer projecten een (indirecte) financiële relatie.

Doelgroepen

Tabel 10 toont dat wijkbewoners verreweg het vaakst de centrale doelgroep zijn bij de geregistreerde projecten. Dit geldt voor twee derde ervan. Bij een tiende gaat het vooral om kinderen en bij bijna een tiende om jongeren. Tieners en nieuwe Nederlanders vormen minder vaak een specifieke doelgroep. De laatste groep is doorgaans vanzelfsprekend meegenomen als wijkbewoners centraal staan.

10: DOELGROEPEN	aantal	%
inwoners van bepaalde wijk, dorp, streek of stad	49	65%
kinderen (3 t/m 12 jaar)	8	11%
tieners (13 t/m 18 jaar)	3	4%
jongeren (19 t/m 26 jaar)	6	8%
nieuwe Nederlanders	3	4%
anders	7	8%
Totaal	75	100%

Bij community art hoeft het niet noodzakelijk te gaan om doelgroepen die een maatschappelijk achterstand hebben. Zo stonden bij *Queestebox** leden van een vrijmetselaarsloge centraal. *Rafels, Randen en Routes** richtte zich naast de dorpsbewoners (inclusief amateurschilders) op beleidsmakers. Bij de categorie anders gaat het verder twee keer om gebruikers van wijk- en cultuurcentrum Prismare (*Bankje Huisje Beekje Boompje** en *Roomkunst**). Verder zijn dak- en thuislozen (*Van de straat/Streetwise**) genoemd en de leeftijdsgroep 7 tot en met 23 jaar, afkomstig uit lage inkomensgroepen (veelal uit gezinnen met een meervoudige achterstandsproblematiek) en ook verstandelijk beperkten (*FUN4YOU**). Hierbij gaat het dus wel om minder bevoordeelde doelgroepen. De laatste bij de categorie 'anders' ingedeelde doelgroep betreft oud-werknemers, zowel autochtone arbeiders als naoorlogse arbeidsmigranten uit Groningen, Drenthe, Turkije, Italië, Spanje, Marokko en de Molukken, maar ook voormalig leidinggevend, directie en vakbondsvertegenwoordigers van de blikfabriek (*Deventer Blik*). Hierbij gaat het dus om een mix van achtergestelden en meer bevoorrechten.

Bereik

De vastgelegde projecten variëren enorm in omvang. Soms gaat het om een klein en kortstondig project, maar er is ook sprake van omvangrijke langdurige trajecten, die tientallen losse projecten overkoepelen. Tijdens de inventarisatie wezen informanten regelmatig op de grote aantallen deelnemers en publiek die de projecten bereikten. Enkele malen is aangegeven dat de aanvankelijke scepsis in de buurt gaandeweg omsloeg in steun of enthousiasme. Ook werd regelmatige gerefereerd aan de geestdrift waarmee verschillende doelgroepen (met name jongeren) meewerkten.

Tabel 11 geeft aan hoeveel mensen actief betrokken waren bij de projecten waarvan de omvang van de deelname was te traceren. Dit is bij een vijfde van de projecten niet gelukt. Bij de overige projecten had een derde 10 tot en met 20 deelnemers en bij eveneens een derde gaat het om 21 tot en met 40 deelnemers. Ongeveer een tiende had 41 tot en met 80 deelnemers en eveneens circa een tiende telde 81 tot en met 500 deelnemers. Bij vier projecten zijn meer dan 500 deelnemers geteld. Dit betreft: *FUN4YOU**, *Geheugen van gemeente Hellendoorn**, *In Dinkelland** en *HetLangsteLenteLicht**.

In totaal zijn er meer dan 14.000 deelnemers geteld en dit is nog maar het topje van de ijsberg, want dit betreft de deelname van driekwart van de gesignaleerde projecten en hiermee is lang niet alle community art in Overijssel van de afgelopen 10 jaar in beeld gebracht.

11: OMVANG ACTIEVE DEELNAME	aantal	% hele steekproef	% bij deelname bekend
10 t/m 20	18		30,5%
21 t/m 40	18		30,5%
41 t/m 80	8		14%
81 t/m 150	6		10%
151 t/m 500	5		8%
500 t/m 4.725	4		7%
Totaal opgegeven	59	79%	100%
Geen opgave	16	21%	
Totaal	75	100%	
Totaal aantal getelde deelnemers	14.284		

Naast de omvang van de deelnemersgroep, is de intensiteit van de activiteiten een minstens zo belangrijke maatstaf. Uit de beschrijvingen van de projecten in de bijlage is af te lezen dat dit ook sterk varieert. In sommige gevallen gaat het om een intensief proces, zoals bij *Beginnen**, waar de deelnemers hun levensverhaal uit de doeken doen en een expositie over hun leven inrichten. Ook bij de projecten waarbij met een kleine groep naar een podiumkunstproductie of een beeldend kunstwerk wordt toe gewerkt, gaat het veelal om intensieve processen, die een grote impact kunnen hebben op de betrokkenen. De kunstzinnige presentaties van deelnemers bleken soms heel verrassend en ze waren daar nogal eens zeer trots op. Met deze presentaties kwamen bepaalde doelgroepen (vooral jongeren) in een positief daglicht te staan.

De actieve deelname betreft overigens niet altijd kunstzinnige bezigheden. Er zijn talloze mensen die verhalen hebben aangeleverd. Het nadenken over wat de buurt voor je betekent of het graven naar herinneringen, stimuleert reflectie op de woonomgeving of de eigen leefsituatie. De betrokkenheid kan ook gaan om organisatorische bezigheden (zoals bij de voorbereidingen van het plaatsen van duizenden lampions en fakkels tijdens het *LangsteLenteLicht**) of het uitvoeren van concrete klussen (zoals het planten van de zonnebloemen bij *Bloeiend Dorp**). Ook dit kan een grote doorwerking hebben, omdat ervaren wordt wat men met elkaar te weeg kan brengen. Ook het publiek kan enorm worden geraakt. Degenen die de verlichting langs het Overijssels Kanaal hebben gezien of de zonnebloemen in Heeten hebben zien bloeien zullen dit kanaal of dit dorp voortaan met hele andere ogen zien. Dit zijn voorbeelden van de in het vorig hoofdstuk aangegeven sociaal-culturele resultaten, die bij community art naast of in plaats van meer tastbare producten gerealiseerd kunnen worden.

Opvallend is dat de totale getelde publieksoomvang niet meer dan tweeënhalve keer groter is dan de totale getelde deelnemersgroep (34.230 versus 14.284). Dit geeft aan hoe belangrijk de actieve participatie bij community art is.

12: GETELD PUBLIEK	aantal	% hele steekproef	% bij deelname bekend
35 t/m 80	12		28%
81 t/m 300	14		33%
301 t/m 800	10		23%
801 t/m 7000	7		16%
Totaal opgegeven	43	57%	100%
Geen opgave	32	43%	
Totaal	75	100%	
Totaal aantal getelde bezoekers	34.230		

Tabel 12 laat zien hoeveel publiek er is geteld bij de presentaties van community art. Dit betreft vooral podiumkunstuvoeringen, openingen van exposities of andere feestelijke presentaties van de resultaten van een project. Bij bijna tweederde van de projecten is het publiek van dit soort bijeenkomsten geteld. Het blijkt iets vaker te gaan om publieksaantallen die beneden de 300 liggen, maar toch gaat het bij twee vijfde van de projecten waarbij publiek is geteld om meer dan 300 bezoekers. De projecten die meer dan 800 bezoekers trokken, zijn onder andere *Vlaggen en banieren voor Balenfestival** en *Kracht van verbeelding** en *Skatebaan Urban Culture**, die beiden ook onderdeel waren van het Balenfestival. Dit bevestigt de eerdere constatering dat een festival een laagdrempelige en drukbezochte context biedt en voor een grote publiekstoeloop kan zorgen. Andere projecten waarbij de getelde publieksoomvang groter is dan 800 zijn: *Buurtmuseum Rivierenwijk**, *Deventer Blik**, *Geheugen van de Gemeente Hellendoorn**, *Kunstenaren in de brede school** en *Van de Straat/ Streetwise**.

Het grote, niet te kwantificeren bereik van kunstuitingen in de openbare ruimte is hierbij niet meegeteld. Een geraadpleegde merkt op: "Er is ook sprake van 'onwetende burgerparticipanten': de hele buurt werd met dit project geconfronteerd. Dat kun je niet in beeld brengen." Een ander stelt: "Wanneer er kunstwerken in openbare gebouwen zijn geplaatst, zoals in Prismare, worden er dagelijks veel bezoekers mee geconfronteerd."

Daarnaast is er ook sprake van veel media-aandacht. De projecten doen nogal eens wat stof opwaaien in de lokale en soms de bovenlokale media, omdat ze enorm tot de verbeelding spreken of omdat men er van in verwarring raakt. Ook dit bereik is niet in kaart gebracht, maar bij de inventarisatie geven kunstenaars soms aan dat er erg veel *free publicity* is gegenereerd.

SAMENVATTING INVENTARISATIE

De inventarisatie van community art in Overijssel biedt geen uitputtend beeld van wat er op dit gebied in Overijssel de afgelopen 10 jaar tot stand is gebracht, maar geeft inzicht in ontwikkelingen. Zo is duidelijk zichtbaar dat er na 2006 een hausse op gang kwam. Aanvankelijk bleef Deventer, waar sinds de aanstelling van de cultuurmakelaar opvallend veel community art wordt gerealiseerd, de koploper. Deze stad heeft zowel provinciaal als landelijk een voortrekkersrol. Zwolle en vooral Enschede zijn echter bezig met een inhaalslag. Regelmatig vindt daar community art plaats in het kader van een festival, om bijzondere toevoegingen in het programma te genereren en moeilijk te bereiken doelgroepen erbij te betrekken.

Op het platteland is geen toename van community art waargenomen. Daar wordt incidenteel community art gerealiseerd dat gericht is op het versterken van de betrokkenheid bij een dorp. Dit type community art wijkt niet af van op wijkversterking gerichte community art in de steden. Meer specifiek voor het platteland zijn projecten die een bepaalde dorpscultuur uitlichten of die een brug slaan tussen door herindelings- en fusering samengebrachte dorpskernen. Ook wordt kunst ingezet ten behoeve van planvorming voor specifieke regio's. Tot slot blijkt het platteland een evocatief podium te kunnen bieden voor landschapstheater.

Alle gesignaleerde projecten zijn, in meerdere of mindere mate, gericht op versterking van sociale cohesie. Een kleine meerderheid richtte zich vooral op het bevorderen van collectieve ervaringen en onderlinge contacten binnen een bepaalde gemeenschap. Dit vindt opvallend vaak plaats in renovatiewijken. Dit type projecten markeert veranderingen door sloop in een wijk en betreft de bewoners daarbij. Daarnaast zijn er projecten die sociale cohesie in een nieuwbouwwijk of een nieuwe plattelandsgemeente beogen te versterken.

Bij de overige projecten ligt het accent meer op empowerment: op versterking van de identiteit van een plattelandsgemeenschap, van een bepaalde groep nieuwe Nederlanders of van jongeren. Het stimuleren van sociale vaardigheden is dan vaak een afgeleide doelstelling en dit blijkt weer vaak hand in hand te gaan met het bevorderen van kunstzinnige bezigheden. Bij de helft van de geregistreerde projecten zijn deelnemers actief met kunst bezig en bij de helft daarvan gebeurt dat voor het eerst. Dit betreft vaak activiteiten in het basis- of voortgezet onderwijs: kunstenaars werken daar, in of na schooltijd, met leerlingen naar een eindproduct toe. Bij een vijfde van de gesignaleerde projecten worden ook talenten van meer ervaren amateurkunstenaars zichtbaar gemaakt en verder ontwikkeld.

Bij de meerderheid van de geregistreerde projecten is cultuurspreiding geen expliciete doelstelling. Toch brengt community art mensen die normaal gesproken niet of nauwelijks met de gevestigde kunst en cultuur in aanraking komen daar vaak mee in contact. Ook is er regelmatig sprake van uitwisseling tussen uiteenlopende subculturen: tussen high art en low art, tussen amateurkunst en professionele kunst, tussen uiteenlopende jongerenculturen of tussen diverse autochtone en allochtone culturen. Het gaat dan niet om een eenzijdige verheffing van achterstandsgroepen, maar om het bevorderen van uitwisseling en synergie tussen gevestigde en perifere cultuur en tussen subculturen onderling.

Een deel van de kunstenaars die community art uitvoerde in Overijssel was voor minstens twee projecten verantwoordelijk, bij enkelen gaat het zelfs om vier of meer projecten. Dit zijn veelal kunstenaars uit Deventer. Het werken met lokale kunstenaars heeft dan ook praktische en inhoudelijke voordelen.

Er wordt ook samengewerkt met studenten van ArteZ hogeschool voor de kunsten.

De gesignaleerde community art betreft het vaakst beeldende kunst. Het kan gaan om kunst in de openbare buitenruimte: veelal muurschilderingen, die vandalisme moeten tegen gaan, maar ook kunst in openbare gebouwen. Daarnaast wordt beeldende kunst regelmatig in een meer verrassende context geplaatst of is er sprake van een tijdelijke installatie, een spel of een speurtocht. Veel beeldend kunstenaars zetten ook podiumkunsten in. Ook zijn er horticulturele - projecten en culinaire projecten. Community art leidt veelal tot een duurzame neerslag in de vorm van boekjes en ander drukwerk. Daarom worden er regelmatig fotografie en soms ook vormgeving ingezet.

Er zijn ook veel projecten die draaien om film en fotografie, omdat deze media zowel voor deelnemers en publiek weinig drempels opwerpen. Projecten waar theater of muziek centraal staan zijn zeldzamer.

Weinig projecten draaien louter om erfgoed en/of volkscultuur, maar dit komt wel zeer regelmatig zijdelings aan de orde, omdat oral history en de specifieke cultuur van een wijk, dorp of gemeenschap een belangrijke inspiratiebron vormen.

Er wordt opvallend weinig gebruik gemaakt van nieuwe media.

Community art leidt tot verrassende samenwerkingsverbanden. Uiteraard wordt er veel samengewerkt met kunst- en cultuurinstellingen, die kunnen zorgen voor financiering, inhoudelijke ondersteuning en/of plekken om presentaties te tonen. Er zijn opvallend weinig podia en amateurkunstverenigingen als coproducenten gesignaleerd. Wel is er bij de helft van de gesignaleerde projecten sprake van samenwerking met welzijnsinstellingen. Die bieden ondersteuning door ambulante jongerenbegeleiders, opbouwwerkers of vrijwilligers naast kunstenaars neer te zetten. Grote welzijnsinstellingen, zoals: Raster Welzijnsgroep (Deventer), Prismare (Enschede) en Travers (Zwolle), zorgen voor financiering en stellen werk- en/of vergaderruimte ter beschikking. Kleinere spelers in dit veld zijn: jongerenorganisaties, wijkcentra, speeltuinverenigingen, peuterspeelzalen, kinderdagverblijven, allochtone zelforganisaties, bewoners- en buurtgroepen. Die vormen een cruciale schakel bij het contact maken met de doelgroepen.

Bij circa een derde van de geregistreerde projecten waren woningbouwcorporaties betrokken.

Die zorgden niet alleen voor werkruimtes en financiën, maar ook voor know how over de wijk.

Bij eveneens een derde is het basis- en/of voortgezet onderwijs betrokken. Dit biedt een ingang om kinderen (en hun ouders) en jongeren te betrekken.

Er wordt weinig samengewerkt met ROC's en volksuniversiteiten.

KCO was bij zes projecten betrokken: dit betreft allemaal projecten op het platteland.

De provincie en diverse gemeenten zijn regelmatig betrokken als opdrachtgever en financier.

Het vaakst zijn wijkbewoners de centrale doelgroep, daarna staan kinderen of jongeren het meest centraal. Tieners en nieuwe Nederlanders vormen minder vaak een specifieke doelgroep. De laatste groep is meestal vanzelfsprekend meegenomen als wijkbewoners centraal staan. Doorgaans ligt het accent op de meer achtergestelde groepen, soms worden die samengebracht met meer bevoorrechte groepen.

Doordat de geregistreerde projecten sterk variëren in omvang zijn er ook grote verschillen in bereik: zowel bij actieve deelnemers (dit bereik varieert van 10 tot en met 4.725) als bij publiek (dit bereik varieert van 35 tot en met 7.000). Opvallend is dat het getelde publiek niet meer dan tweeënhalf keer groter is dan de getelde deelnemers. Dit geeft aan hoe belangrijk de actieve participatie bij community art is. Niet te kwantificeren is de intensiteit van de actieve en passieve deelname. Op basis van de projectbeschrijvingen is te concluderen dat de sociaal-culturele impact zeer groot kan zijn. Daarnaast hebben de publicaties over community art (in eigen beheer en free publicity) ook een doorwerking.

ONDERSTEUNING

Hoe kan community art in Overijssel het beste worden ondersteund om de meeste meerwaarde te realiseren?

In het voorafgaande is de meerwaarde van community art in kaart gebracht. Dit hoofdstuk vertaalt de uitkomsten daarvan in successen die met community art zijn te behalen. Daarna komen knelpunten aan de orde. Uit deze successen en knelpunten zijn, in samenspraak met de geïnterviewde sleutelfiguren, aanbevelingen gedestilleerd voor de verdere uitbouw van effectieve community art in Overijssel. Deze aanbevelingen richten zich niet alleen op het provinciebestuur, maar ook op de gemeenten in deze provincie en alle instellingen in Overijssel die community willen bevorderen.

Successen en knelpunten

Mogelijke effecten

Community art, kan afhankelijk van de inhoud, tot de volgende resultaten leiden:

- Burgerparticipatie en bevordering van sociale cohesie, doordat er samenwerking, collectieve ervaringen, sociale vaardigheid en nieuwsgierigheid wordt gestimuleerd.
- Uitwisseling tussen uiteenlopende subculturen, tussen: high art en low art, amateurkunst en professionele kunst, autochtone en allochtone culturen en tussen uiteenlopende jongerenculturen.
- Ongewone samenwerkingsverbanden tussen kunst- en cultuurinstellingen, welzijnsinstellingen, woningbouwcorporaties, onderwijsinstellingen, gemeenten en/of provincie, waarbij partijen geld, deskundigheid en/of werkruimte aanleveren.
- Inspiratie en voedingsbodemp voor vervolgtprojecten.
- Verrassende reflecties op de werkelijkheid, waardoor er nieuwe gezichtspunten ontstaan.
- Versterking van een wijk, dorp of regio of van een bepaalde bevolkingsgroep (zoals nieuwe Nederlanders of jongeren), doordat gelegenheid wordt geboden om de eigen identiteit te onderzoeken en uit te dragen.
- Een bijdrage aan het debat over ruimtelijke ordening en de vitalisering van het platteland, omdat het aanzet om vanuit eigen cultuur en tradities over de toekomst van een regio na te denken.
- Bevordering actieve cultuurdeelname door het zichtbaar maken en verder ontwikkelen van kunstzinnige talenten.
- Bevordering passieve cultuurdeelname door onverwachte kunstconfrontaties, onder andere bij mensen die normaal gesproken niet of nauwelijks met kunst in contact komen.
- Meer inzicht in referentiekader van niet-traditionele kunstenpubliek bij gevestigde kunstinstellingen ten behoeve van nieuwe vormen van publieksbenadering.
- Financiële steun voor kunst vanuit andere sectoren dan de kunst- en cultuursector.
- Realisatie van duurzame kunstwerken, die de kwaliteit van de openbare ruimte verbeteren en vandalisme tegengaan.
- Duurzame neerslag in de vorm van boekjes en ander drukwerk en free publicity in lokale en bovenlokale media, die een eigen doorwerking hebben.

Deze effecten kunnen kunst- en cultuurinstellingen, welzijnsinstellingen, woningbouwcorporaties, onderwijsinstellingen, bedrijven, gemeenten en de provincie ondersteunen bij de invulling van hun maatschappelijke opdracht en het creëren van maatschappelijk draagvlak. Het dient niet als smeermiddel voor de politieke ambities te worden ingezet, zo stelt cultuurmakelaar De Haas, maar kan wel benut worden ten behoeve van burgerparticipatie en cultuurparticipatie en ter bevordering van bewustwording en visievorming.

Gesignaleerde knelpunten

Uit de inventarisatie van community art in Overijssel komen de volgende knelpunten boven drijven:

- Het is veel mensen niet duidelijk wat er onder community art moet worden verstaan en wat er van verwacht kan worden.
- Er is sprake van een sterke concentratie in de renovatiewijken Keizerslanden en Rivierenwijk (Deventer), Roombeek (Enschede) en Kamperpoort (Zwolle). De middelgrote steden en het platteland profiteren weinig van de hausse aan community art in Overijssel.
- De 'participatiebehoefte' in de wijken of bij bepaalde doelgroepen kan erg tegenvallen, waardoor er (te) veel energie gaat zitten in het werven en/of vasthouden van deelnemers.
- Door het spanningsveld tussen procesgerichtheid en productgerichtheid krijgt community art snel het verwijt dat de artistieke kwaliteit onvoldoende is of dat de sociaal-culturele effecten tegen vallen.
- Er ontstaat soms commotie over uitgaven aan voor buitenstaanders onbegrijpelijke kunst.
- Het budget voor materiaalkosten en honorering van de kunstenaar is soms erg laag, waardoor er niet altijd ervaren professionele kunstenaars aangetrokken kunnen worden.
- De kunstenaar is niet altijd voldoende in staat om in een opdrachtsituatie te werken.
- Wanneer er meerdere kunstenaars en organisaties bij betrokken zijn, is de tijd en deskundigheid die nodig zijn om alle betrokkenen op één lijn te krijgen niet altijd beschikbaar. Vooral de betrokkenheid van scholen kan voor logistieke problemen zorgen.
- Soms woont de kunstenaar te ver weg, wat een intensief proces belemmert.
- Er wordt weinig gedaan met nieuwe media, terwijl dit een groot en breed bereik kan hebben.
- Het kunstwerk in wording kampt wel eens met vandalisme en graffiti.
- In de tot nu toe gerealiseerde samenwerkingsverbanden rond community art zijn theaters, het middelbaar en hoger beroepsonderwijs en het bedrijfsleven nauwelijks vertegenwoordigd.
- Er lijkt weinig te worden samengewerkt met organisaties op het gebied van amateurkunst of als er wel mee wordt samengewerkt worden die niet goed geprofileerd.
- Het is soms lastig om medewerking van de gemeente te krijgen als het gaat om planning, vergunningen en communicatie naar de inwoners, omdat community art ver van de belevingswereld van de ambtenaren ligt.
- Ondoordachte plannen kunnen tot overbodige projecten met te weinig draagvlak leiden.

Aanbevelingen

- ***Stel helder vast wat onder community art wordt verstaan***

Community art varieert sterk in vorm, inhoud en doelstellingen. Het is belangrijk dat goed wordt gecommuniceerd wat hieronder wordt verstaan naar potentiële (co-)producenten, subsidiënten en sponsors, deelnemers en toeschouwers, zodat die partijen een goed beeld krijgen van wat ze mogen verwachten. De definitie voor community art die uit dit onderzoek naar voren komt, is als volgt samen te vatten:

Kunst die tot stand komt in nauwe samenwerking tussen één of meerdere professionele kunstenaars en vertegenwoordigers van de groep waar die kunst voor is bestemd. Dit betreft beeldende kunst, theater, dans, muziek, maar ook fotografie, film, nieuwe media, erfgoed, volkscultuur, culinaire cultuur en horticultuur. Vaak worden meerdere disciplines gemixt. Belangrijk is dat de kunstenaar op een verrassende en inspirerende wijze de werkelijkheid verbeeldt en daarmee anderen verleidt tot nieuwe inzichten. Dit resultaat is soms al voldoende: in plaats van een tastbaar eindproduct is er dan een sociale sculptuur gerealiseerd.

Wanneer het uitgangspunt is dat community art alleen door professionele kunstenaars kan worden uitgevoerd, sluit dit door andere artistieke professionals begeleide talentontwikkeling uit. Uitgesloten zijn dan ook amateurkunstproducties waarbij onder begeleiding van een kunstenaar wordt gewerkt op basis van een louter door hem of door anderen dan de deelnemers ontwikkeld concept. Uitvoeringen van theater of muziek door professionele kunstenaars in de wijken of door musea georganiseerde exposities in de wijken vallen ook niet onder community art. Dit betekent niet dat dit type sociaal-artistieke projecten niet waardevol is. Om verwarring over deze kunstvorm tegen te gaan en de professionaliteit van de uitvoerders te vergroten, is het echter van belang om een duidelijke consensus te creëren over wat community art inhoudt.

- **Ontwikkel eenduidige criteria waaraan community art moet voldoen**

Op basis van de ontwikkelde consensus over community art, zijn richtlijnen te ontwikkelen voor community artprojecten. Zo is het cruciaal dat community art zich richt op een urgente kwestie binnen de centraal gestelde gemeenschap. Dit voorkomt weerstanden en gebrek aan belangstelling bij de doelgroepen. Voor de start dient daarom altijd te worden getoetst of er voldoende draagvlak is voor de plannen. Cruciaal is vervolgens dat vertegenwoordigers van de gemeenschap daadwerkelijk invloed hebben op planvorming, het proces en het eindproduct. De ingezette kunstenaars dienen niet uit te gaan van eenzijdige verheffing van achterstandsgroepen, maar van uitwisseling en synergie tussen gevestigde en perifere culturen en tussen subculturen onderling. Uitgangspunt is dat deelnemers hun talenten ontwikkelen en kunstenaars ideeën en inspiratie opdoen. Dit stelt specifieke eisen aan de uitvoerende kunstenaar, zoals oprechte interesse voor amateurkunst en low arts en bereidheid om zich te verdiepen in de canon daarvan. Een community artist moet in opdrachtssituaties kunnen werken, zonder zijn autonomie te verliezen en in staat zijn om het juiste evenwicht te vinden tussen proces en product. Hij moet niet alleen artistiek getalenteerd zijn, maar ook voldoende geëngageerd en deskundig om mensen te kunnen mobiliseren en betrekken bij zijn project. Indien de noodzakelijke agogische of pedagogisch-didactische kwaliteiten en/of inzicht in de centraal gestelde gemeenschap ontbreken, moet de kunstenaar samen kunnen optrekken met welzijnswerkers of onderwijsgevendenden, die wel over die expertise beschikken.

Het beste is om zo veel mogelijk lokale kunstenaars in te schakelen: dit biedt inhoudelijke en praktische voordelen. Indien de kunstenaar van verder weg komt, is het belangrijk dat hij langere tijd verblijft in de buurt van die gemeenschap. Het kan overigens nodig zijn om kunstenaars van buiten Overijssel aan te trekken, omdat die een specifieke expertise hebben. Zoals Bruno Doedens (zie *LangsteLenteLicht** en *Bloeiend Dorp**), die als geen ander landschaptheater weet te realiseren en methodieken heeft ontwikkeld waardoor een groot aantal mensen actief betrokken raken en medeverantwoordelijkheid dragen. Om geschikte kunstenaars aan te kunnen trekken, dient niet bekribbeld te worden op het honorarium. Wanneer het om een grootschalig project gaat, waar meerdere kunstenaars en organisaties bij betrokken zijn, dient er één deskundige kunstenaar als projectleider te worden aangesteld. Dergelijke voortrekkers zijn vooral te vinden in Deventer, dat een kweekvijver is van kunstenaars die inmiddels ruime ervaring hebben opgedaan met community art. Als er een goede projectleider is aangesteld, is het mogelijk om stagiaires in te schakelen: bijvoorbeeld van ArtEZ hogeschool voor de kunsten.

- **Oormerk subsidie en communiceer dit naar mogelijke coproductanten**

Wanneer er consensus is over wat community art inhoudt en er heldere beoordelingscriteria zijn vastgesteld, is het mogelijk om hiervoor speciale budgetten te reserveren. Zowel bij de provincie als bij gemeenten, kunst- en cultuurinstellingen en welzijnsinstellingen. Tevens kan de provincie een communicatietraject opzetten, om potentiële samenwerkingspartners (binnen en buiten de kunst- en cultuursector) voor te lichten over wat community art voor hen kan betekenen. Hierbij kunnen middelgrote steden en plattelandsgemeenten, theaters, centra voor de kunsten, amateurkunstverenigingen, allochtone zelforganisaties, historische verenigingen en het bedrijfsleven (inclusief de middenstand) extra aandacht krijgen, omdat die nog weinig in de in Overijssel gerealiseerde community art participeerden.

- **Zorg voor continuïteit**

Het is belangrijk dat community art niet uiteenspat in een scala aan losse, onsamenvangende projecten. Uit de inventarisatie van community art in Overijssel bleek dat eenmalige projecten kunnen evolueren in meer continue trajecten. In Deventer wordt door de cultuurmakelaar sterk ingezet op integratie van innovatieve praktijken in het regulier beleid van participerende instellingen. Om opgebouwde netwerken en gegenereerde enthousiasme beter te benutten, is aandacht voor follow up-activiteiten van groot belang. In projectplannen kunnen daarom lange termijnambities worden opgenomen. Hierbij kan het gaan om het ontwikkelen van een methode of materiaal, die ook elders in te zetten zijn, of om het stimuleren van vervolgactiviteiten in een wijk of dorp, die door wijk- of gemeentelijke organisaties zijn op te pakken.

- **Bevorder cultuuromslag bij participerende instellingen**

Met het inzetten van community art kan een cultuuromslag bij participerende instellingen worden gerealiseerd, doordat medewerkers van die instelling nieuwe inzichten en competenties ontwikkelen. Bijvoorbeeld als er bij een kunstinstitution meer inzicht ontstaat in het referentiekader van publiek dat normaal niet wordt bereikt en dit tot nieuwe marketingstrategieën leidt. Dan levert community art een bijdrage aan verandering van een op aanbod en select publiek gerichte werkwijze naar een meer op de vraag en breed publiek gerichte benadering. Niet alleen het cultureel bewustzijn van de deelnemers wordt versterkt, maar ook dat van de vertegenwoordigers van gevestigde kunstinstitutionen. Die krijgen stimulansen voor de ontwikkeling van nieuw aanbod en andere promotiepraktijken, waardoor community art een blijvend effect heeft.

Een ander voorbeeld is dat medewerkers van welzijnsinstellingen meer oog krijgen voor de kracht van kunst en cultuur.

- **Sluit aan op amateurkunst, educatie en volkscultuur**

Community art past goed binnen de aandacht voor sociale cohesie en sociale inclusie van het bestuur van de provincie Overijssel. Bovendien heeft het raakvlakken met de drie speerpunten van het cultuurbeleid: amateurkunst, educatie en volkscultuur. Het is belangrijk dat ook in het beleid ten aanzien van community art rekening wordt gehouden met deze speerpunten.

Amateurkunst

Gestimuleerd kan worden om amateurkunstverenigingen (zoals harmonie-, fanfare- en brassbands, amateurfotoclubs en koren) meer bij community art te betrekken. Het is belangrijk dat de deelnemende amateurkunstenaars als gelijkwaardige coproductant worden behandeld, om zo hun talenten te ontplooiën en die meer zichtbaar te maken. Dit kan leiden tot nieuwe aanwas en vergrijzing in het deelnemersbestand van amateurkunstverenigingen tegengaan. Het is mogelijk om, conform *Kunstenaars in de brede school**, kunstenaars in te zetten die op basis van workshops amateurkunstenaars begeleiden naar een gezamenlijk eindproduct, dat afwijkt van hun reguliere praktijk. Ook daarmee krijgt de amateurkunst in Overijssel een kwalitatieve impuls.

Educatie

Het is van belang om oog te hebben voor wat kunstenaars in het onderwijs kunnen betekenen. Niet alleen in het kader van de brede school bij basis- en voortgezet onderwijs, maar ook in het middelbaar- en hoger beroepsonderwijs en het niet-reguliere onderwijs, zoals volksuniversiteiten of andere plekken voor volwasseneneducatie. Het gaat hierbij dan niet om het aanbieden van vrijblijvende workshops, maar om productgerichte trajecten. Ook is het mogelijk om er meer aandacht te geven aan werving van deelnemers en publiek via deze (semi-)onderwijsinstellingen voor community art die elders wordt uitgevoerd.

Volkscultuur

Volkscultuur komt zeer regelmatig aan de orde in community art, omdat oral history en de specifieke cultuur van een wijk, dorp of gemeenschap belangrijke inspiratiebronnen vormen. Wellicht kan er naar meer samenwerking worden gezocht met historische verenigingen en met andere instellingen die zich op stads- of streekgeschiedenis richten. Gezien toepasbaarheid van fotografie, film en nieuwe media op dit onderwerp en de laagdrempeligheid van deze disciplines, is het een goed idee om meer in te zetten op community art die met deze disciplines werken binnen het domein van volkscultuur.

- ***Haak aan bij festivals***

Festivals bieden een fantastische context voor community art. Het biedt vaak een laagdrempelige en drukbezochte omgeving en genereert veelal de nodige publiciteit, waardoor een community artpresentatie kan profiteren van de publiekstoeloop. Vice versa kunnen festivals profiteren van community art, omdat dit bijzondere toevoegingen in het programma genereert en moeilijk te bereiken doelgroepen bij het festival betreft. Inspirerend voorbeelden van deze wisselwerking bieden het Balenfestival in Roombeek en het stedelijke kunstzomerfestival ZwArt in Zwolle. Het regionale Oostcultuurfestival biedt een infrastructuur om community art te realiseren in Hengelo en Almelo, waar deze kunstvorm nog weinig voet aan de grond heeft gekregen.

- ***Geef extra aandacht aan het platteland***

Nu er de nodige ervaring is opgedaan in de renovatiewijken in Deventer en inmiddels ook in Enschede en Zwolle wordt het hoog tijd dat de community art in Overijssel meer geografische gespreid raakt. Niet alleen over andere wijken in die steden en over middelgrote steden, maar ook over het platteland. In het kader van de beoogde continuïteit dient dit wel doordacht en samenhangend te gebeuren. Het platteland maakt momenteel een grote transformatie door. Dit brengt de volgende thema's met zich mee, die uitgangspunten kunnen vormen voor community art:

- De leegloop als gevolg van de trek naar stedelijke gebieden.
- De transformatie van agrarische bedrijven naar woon- en werkeenheden met een ander functie.
- De noodzaak voor (her)ontwikkelingsplannen voor bepaalde regio's of dorpen.
- De integratie van nieuwkomers (stedelingen) die zich op het platteland vestigen.
- De wederzijdse afhankelijkheden en de noodzaak tot interactie tussen stad en platteland.
- Het zoeken naar nieuwe betekenissen van plattelandsgebieden (recreatie, beter woonmilieu).
- Herindeling van gemeentes waardoor dorpen worden samengevoegd die (nog) geen gemeenschappelijke identiteit hebben.

Deze problematieken of actualiteiten kunnen worden uitgelicht binnen community art dat ingaat op de specifieke cultuur en identiteit van een dorp of regio of dat het platteland als podium voor landschaptheater gebruikt. Belangrijk is dat hierbij oog is voor eigenaarschap. Op het platteland zijn meer voortrekkers te vinden dan wellicht wordt verondersteld door aanjagers die uit steden afkomstig zijn. Denk aan hoger opgeleide, welgestelde 50-plussers, die het zich kunnen permitteren om daar te gaan wonen en aan vertegenwoordigers van de toeristische sector. Wellicht is het mogelijk om samen met zulke lokale voortrekkers een meerjarenplan te ontwikkelen ten behoeve van de revitalisatie van het platteland, waarin community art een centrale plaats inneemt. Wellicht kan hierbij worden samengewerkt met AtelierOverijssel, een onafhankelijke werkplaats voor iedereen die zich met ruimtelijke opgaven bezig wil houden, waarin onder andere provincie Overijssel en KCO in vertegenwoordigd zijn³⁵.

³⁵ Zie: www.atelieroverijssel.nl.

- **Benut bestaande expertise**

Sinds de aanstelling van de cultuurmakelaar in Deventer en de oprichting van Kunstcircuit is deze stad de bakermat van community art, waardoor het zowel provinciaal als landelijk een voortrekkersrol heeft. Zwolle en vooral Enschede zijn bezig met een inhaalslag, maar hebben een minder duidelijk aanspreekpunt. In Deventer werkt het Kunstcircuit nauw samen met Welzijnsgroep Raster. In Enschede zijn vooral het Medialab, Prismare en Projectbureau Roombeek actief. In Zwolle zijn de Commissie Beeldende Kunst en welzijnsorganisatie Travers de aanjagers. In Twente is de bij de Muziekschool Twente ondergebrachte cultuurmakelaar actief. Ook buiten Overijssel is de nodige expertise opgebouwd, zoals bij: Imagine IC, De Vrede van Utrecht, stichting InterArt, Kosmopolis, het Landelijke Platform Culturaanjagers (LPC) en Community Arts Lab eXtra Large (CAL XL). Daarnaast zijn er kunstvakopleidingen en hogescholen die curricula community art ontwikkelen. Ook zijn er organisaties die meer zijdelings bij community art betrokken zijn geraakt, zoals: Kunstenaars & Co en SKOR. Al deze kenniscentra hebben, vanuit heel verschillende invalshoeken en vakgebieden, ervaring opgedaan met community art. Deze expertise dient optimaal te worden benut.

Gezien de vele spelers op het veld van community art, is bezinning nodig over verdere netwerkvorming en uitwisseling van informatie en expertise. CAL XL biedt hiervoor een referentiepunt. Dit heeft als doel om het productieklimaat voor community art in Nederland te verbeteren en biedt een landelijk platform voor productiewerkplaatsen, dienstverlenende bureaus en organisaties, sectorinstituten, onderwijs en onderzoekers. De speerpunten van dit platform zijn het stimuleren, ondersteunen en waar nodig coördineren van landelijke activiteiten. Cultuurmakelaar Sikko Cleveringa is een van de kwartiermakers van dit platform³⁶.

- **Bouw de samenwerking met de sector wijkopbouw verder uit**

Cruciaal is dat wijkopbouworganisaties, zoals Raster, Prismare en Travers, en actieve woningbouwcorporaties (zoals Rentrée Wonen en De Woonplaats) actief in het provinciale netwerk worden betrokken. Die organisaties kunnen niet alleen voor werkruimtes en financiën zorgen, maar ook voor know how over de wijk: zij kennen de doelgroepen en weten waar de knelpunten liggen. Daarnaast hebben ze methodieken ontwikkeld en participatieprojecten, waarop kan worden voortgeborduurd. Zo ontwikkelde Raster het participatietraject *Kolonisten van de Wijk*: een methode die de bewoners van achterstandswijken in staat stelt zelf mee te werken aan de vernieuwing van hun wijk.³⁷ Bovendien kan dit type organisaties concrete ondersteuning bieden door jongerenbegeleiders, opbouwwerkers of vrijwilligers naast kunstenaars neer te zetten.

- **Zet nog meer culturaanjagers in**

Een provinciaal voornemen is om meer culturaanjagers in te gaan zetten in Overijssel. Belangrijk is dat die community arts hoog op hun agenda hebben staan en over een budget beschikken om bestaande initiatieven te verrijken met community arts. Omdat de culturaanjagers zich niet alleen op community art richten, maar op het hele brede scala aan sociaal-artistieke projecten, zijn zij in staat om verbindingen te leggen en de beoogde continuïteit te stimuleren. Zij kunnen werken op basis van het beslismodel van Cleveringa, dat de beleidsmatige en strategische besluitvorming rond sociaal-artistieke projecten inzichtelijk maakt.³⁸

³⁶ Zie: <http://community-art.nl>.

³⁷ Zie: www.nicis.nl/kenniscentrum/dossiers/socialecohesie/Burgerparticipatie/Kolonisten-van-de-Wijk--Deventer.

³⁸ Cleveringa (2005).

- **Zorg voor sturing op provinciaal niveau**

Samenwerking, afstemming en kennisuitwisseling tussen alle partijen die zich in Overijssel op community art richten vereist sturing door een provinciaal georiënteerde organisatie. Die kan tevens een nog groter draagvlak voor community art helpen realiseren door fondsenwerving, advies en voorlichting. Volgens de geraadpleegde cultuuraanagers is deze rol bij KCO onder te brengen.

In ieder geval dient de sturende organisatie inzicht te hebben in:

- De aard en mogelijkheden van community art en de kunstenaars die dat uitvoeren.
- De wensen en behoeften van opdrachtgevers (gemeenten, festivals, brede scholen, woningcorporaties, welzijnsinstellingen, musea, theaters, et cetera).
- Financieringsmogelijkheden buiten de kunst- en cultuursector.
- De kennis die er bij bestaande expertisecentra is te halen (inclusief informatie over geschikte kunstenaars).
- Potentiële kunstinhoudelijke en agogische partners.
- Mogelijkheden voor follow up's en beklijving.

Op basis van deze kennis kan er nog meer effectieve community art worden gerealiseerd. Zodoende kan community art meer verankerd raken in het reguliere beleid van de provincie en van de gemeenten, kunst- en cultuurinstellingen, welzijns- en onderwijsinstellingen en woningbouwcorporaties in deze provincie. Die verankering dient overigens niet vast te roesten, want dan zou de kracht van het innovatieve en confronterende karakter van community art verloren gaan.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR / WEBSITES

Amsterdam School of Management *Stedelijke agenda voor het platteland*. Internovatieprogramma Stad zoekt boer. Amsterdam: 2006.

Bakker, Y. *Jalan Jalan Kunstenaars en buurtbewoners werken aan een betere buurt*. Amsterdam: Kunstenaars & CO, 2008.

Deventer Wijk aanpak *Wijk 4 in beweging ... Evaluatie wijkprogramma 2003-2004*. Deventer: 2003.

Erven, E. van en P. van den Hurk *Community Art Kunst en Kunde. Verslag & reflecties van een expert meeting 12 december 2006*. Rotterdam: CODART hogeschool voor de kunsten, mei 2007.

Haterd, J. van 'Het is kunst, maar andere kunst' (interview met Eugene van Erven) in: *heArt & Society*. Nr 3, Zomer 2009

Hurk, P. van den *De geëngageerde autonomie van een community artist* Rotterdam, Codart Hogeschool voor de Kunsten, november 2008 (in: *Verslag&reflecties van lectoraat Community Art 22-5-2007*).

Hurk, P. van den *Engagement en Ambachtelijkheid in de Community Art* (slotrede lectoraat Community Art) Rotterdam, Codart Hogeschool voor de Kunsten, september 2009.

Kunstcircuit diverse beleidsplannen, evaluaties en jaarverslagen uit de periode 2001-2009.

Kunstcircuit Oost *Cultuur Artistieke Ontwikkeling in Culturele Diversiteit*. 2008/2009. Deventer: 2009.

Kunstenaars & Co *Kunstenaars in de Brede School. Verslag en impressies van een experiment van Kunstenaars & CO*. Amsterdam, 2005.

Leeuwenkuil Centrum voor de Kunsten *Jaarverslag 2008*. Deventer, 2009.

Leeuwenkuil Centrum voor de Kunsten *Beleidsplan 2009-2012* Deventer, 2009.

Lichtenberg, P. *Evaluatie cultuurmakelaar 2001- 2008*. Deventer: gemeente Deventer 2009.

Mattarasso, F. *Vital Signs: mapping community art in Belfast*. Londen: Commedia, 1998.

Mattarasso, F. *The Social Effects of Art and Culture*, lezing op de werkconferentie 'De waarden van cultuur, Amsterdam, De Balie/OCW, 14 februari 2008, aangehaald in het artikel 'Kunst en cultuurparticipatie in community art' van E. van Erven en F. De Dreu in: Nico de Boer (red.), *Veelvoud: Trendstudies bij Alert en Ondernemend 2.0*. Amsterdam: SWP 2009.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen *Van stolling tot stroming Rapport* (Commissie Cultuurbereik). Den Haag: 2007.

Minke, F. *Kracht en knelpunten van community theatre*. Amsterdam: Hogeschool voor de Kunsten (afstudeerscriptie) 2008.

Mittertreiner, M. *Wijktheater en actief burgerschap*. Den Haag: Haagse Hogeschool CMV, 2009.

Provincie Overijssel *Nota Jeugd, sociale infrastructuur en cultuur 2009 - 2012 Samen & Overijssel*. Zwolle: 2008.

Provincie Overijssel *OVERAL! OVERIJSSEL programma 2009 – 2012 i.k.v. matchingsregeling Fonds Cultuurparticipatie*. Zwolle: 2008.

Oosterbaan Martinius, W. *Schoonheid, welzijn, kwaliteit. Kunstbeleid en verantwoording na 1945*. 's Gravenhage: SDU 1990.

Oud. W. en R. Oostdam *KunstWerk(t) in de Tertiaire sector: Evaluatieonderzoek naar ervaringsleren met theatrale werkvormen*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut, 2007.

Ranshuysen, L. *Kunstestafette 1998. Resultaten en bereik*. Rotterdam: Onderzoeksbureau Letty Ranshuysen: 1999.

Ranshuysen, L. Jong publiek voor opera In: *Cultuur+Educatie 22*, pp 32-50. Utrecht: 2008.
Letty Ranshuysen

Ranshuysen, L. 'Lagere drempels en nieuw publiek' in: *Boekman 82 Community Art*, pp 50-54. Amsterdam: 2010.

Rotterdamse Raad voor Kunst en Cultuur *Van stiefkind tot oogappel. Over de rol van amateurkunst in het participatiebeleid van Rotterdam*. Rotterdam: maart 2008.

Trienekens, S. *Kunst en sociaal engagement. Een analyse van de relatie tussen kunst, de wijk en de gemeenschap*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland, 2006.

Trienekens, S. *Meebewegen. Over methodiek, diversiteit en het democratiserend vermogen van community art*. Rotterdam: Kosmopolis, oktober 2008.

Trienekens, S. en L. van Mittelburg *De Zingende Stad. Sociale en culturele effecten van een kunstproject*. Amsterdam: HvA / Karthuizer. Utrecht: 2009.

Twaalfhoven, M. *Kunst in de wereld*. Arnhem: ArtEZ Press, 2009.

Vries, T, de *De kunst van het loslaten*, Verslag vierde Ateliergesprek 26-1-2007 met o.a. Peter Kuenzli. Deventer: 2007.

Vries, A. de 'Epiloog community art' in: *Boekman 82 Community Art*, pp 86-90. Amsterdam: 2010.

websites

www.adriaannette.nl

www.astridvanloo.nl

<http://community-art.nl>

www.sbaw.nl/diensten/dienst/cultuurscouts

www.deddenkeizer.nl

www.idavanderlee.nl

www.jeroendiepenmaat.nl

www.kunstcircuitdeventer.nl

www.lieskortenhorst.nl

www.mixxtijd.nl

www.peergroup.nl

www.roombeek.nl/balenfestival

<http://wezenlandpark.nl/blog>

www.nicis.nl/kenniscentrum/dossiers/socialecohesie

www.artkamp.nl

www.atelieroverijssel.nl

www.cultuurmakelaar.punt.nl

www.slem.org/bloeienddorp.nl

www.festivalzwart.nl

www.jacomijnschellevis.nl

www.geuzen.org

www.kunstenpubliekeruimte.nl

www.loestenanscher.nl

www.oostcultuur.nl

www.proeftuintwente.nl

www.5ekwartier.nl

www.zwanenmeerbijlmermeer.nl

BESCHIJVING GEÏNVENTARISEERDE COMMUNITY ART

Afscheid Vogelbuurt 2009	<p>Voorafgaand aan een buurtfeest is bewoners van de Vogelbuurt in Kamperpoort in Zwolle een laatste kans geboden om afscheid te nemen van hun oude huis in een vanwege sloopwerkzaamheden tijdelijk afgesloten buurt. De KamperpoorterKunstPloeg had een expositie ingericht met werken van bewoners. Vijf jongeren hebben de week voorafgaand aan dit evenement, samen met een beeldend kunstenaar, een huis kunstzinnig ingericht ten behoeve van een 'schuimparty'.</p>
Alledaagse tafereelen in allerhande kleuren 2002	<p>In het kader van de stadsvernieuwing, is in de wijk Kamperpoort te Zwolle kleurrijke kunst tot stand gebracht doordat kunstenaar An Artkamp tekeningen van kinderen omzette in keramiekversies, die verdeeld door de wijk aan huizen en gebouwen zijn opgehangen.</p>
Bankje Huisje Beekje Boompje 2010	<p>Bewoners van Roombeek (met name de bezoekers van wijk- en cultuurcentrum Prismare en de leerlingen van de daarin gevestigde basisscholen) werden uitgenodigd om een wens, gedachte of idee met betrekking tot Roombeek uit te werken. Dit werd door kunstenaar Luz Graciela Jimenez Diaz verwerkt in een speciaal bankje voor Prismare.</p>
Beginnen 2009	<p>Project rond de expositie van 12 op gedichten van Willem Wilmink geïnspireerde schilderijen van Bert de Haan. Aan elk schilderij werd een bijzondere wijkbewoner gekoppeld van wie de biografie werd opgetekend en die ook de expositieruimte inrichtte. Elke expositie duurde een kalendermaand en daarover werd een kalenderblad gemaakt, dat huis-aan-huis in de wijk werd verspreid.</p>
Beweging 2003-2004	<p>In een gerenoveerde wijk in Olst beschilderde kunstenaar Lies Kortenhorst, in intensief overleg en samen met buurtbewoners, een serie huurgarages.</p>
Bloeiend dorp 2001	<p>Tijdens de jaarlijkse feestweek in Heeten (de ponyweek) zette kunstenaar Bruno Doedens de dorpscultuur van 'in het zonnetje' door samen met de inwoners in het hele dorp zonnebloemen te planten. Bewoners en organisaties ontwikkelden uiteenlopende daarop aansluitende initiatieven. Samen met een enthousiaste werkgroep is tevens een beeldende publicatie gemaakt over al deze activiteiten, waarin de dorpscultuur wordt belicht, als tijdsdocument van en voor het dorp.</p>
Buurtmuseum Rivierenwijk 2005-2008	<p>Follow up van De Kolonisten, een participatietraject van welzijnsgroep Raster om bewoners van achterstandswijken in staat te stellen zelf mee te werken aan de vernieuwing van hun wijk. Dit buurtmuseum bood een ontmoetingsplek voor wijkbewoners en was een uitvalsbasis voor twee of drie deelprojecten per jaar. Bijvoorbeeld voor het onderzoek naar verleden en toekomst van buurt- en speeltuinvereniging De Ark (onder leiding van kunstenaar Germa Huijbers), dat resulteerde in een 'pronkkast' met historische materialen, een expositie en fotoserie van door kinderen gemaakte maquettes over speeltuinen van de toekomst. Ook het pleinmuseum, een tentoonstelling over feesten en feestkleding in verschillende culturen die in de wijk vertegenwoordigd zijn, (met happenings zoals een feestontbijt en fotoshoot met gehuurde feestkleding) kwam uit dit buurtmuseum voort.</p>
Buurtopera Tuindorp 2008	<p>De aftrap van het slooproject Tuindorp in Deventer is gestalte gegeven door mezzo-sopraan, muziektheatermaakster en muziekdocent Leny Stappers in de vorm van een straatopera, met een gastrol voor volkszanger Jaman.</p>
Click 2008-2009	<p>Kunstenaar Adriaan Nette was, samen met zes stagekunstenaars, actief in een tijdelijke werkwooning in Landsherenkwartier, een door herinrichting en nieuwbouw transformaterende wijk in Deventer. De aanwezigheid van de kunstenaars bracht veel reuring in de wijk. Ze organiseerden een Burendag, divers (foto-)exposities en presentaties van uiteenlopende talenten op het gebied van muziek, mode en theater.</p>

Cult-uur bij uw Thuis 2008-2009	<p>Opera Cinema (met operazangeres Mi Ying Chen) trad op bij mensen thuis in Roombeek. In de voorstelling werd klassieke muziek en opera verbonden met meer laagdrempelige genres als rap, R&B en smartlappen. Zo werd minder toegankelijke muziek letterlijk en figuurlijk dichterbij de mensen thuis gebracht. Doel was om cultuurdrempels te slechten: niet in high art geïnteresseerde hiermee kennis laten maken, maar ook de wel in high art geïnteresseerde kennis te laten maken met low art.</p>
Deventer Blik 2003-2005	<p>Multicultureel project dat verhaalt over de geschiedenis van de arbeidsmigranten van Deventer, speciaal de allochtone en autochtone (oud)medewerkers van de blikfabriek Thomassen en Drijver. Zij kregen de ruimte om over hun eigen verleden te verhalen middels verschillende expressievormen. Kunstenaars en professionals uit diverse disciplines (zoals: Gonnie Kleine, Alied van der Meer en René Berends) ontwikkelden in interactie met hen uiteenlopende producten binnen tien deelprojecten. Het gaat onder andere om: publicaties (o.a. het kinderboek Bloedbroeders, geïnspireerd op verhalen die (klein)kinderen van de eerste generatie arbeidsmigranten vertellen over hun jeugd-belevissen en die van hun ouders en grootouders), foto-exposities, wijk- en jeugdtheatervoorstellingen en een groot borduurwerk.</p>
Devotentunnel 2004	<p>Een tunnel die twee wijken in Zwolle scheidt, is beschilderd door 20 jongeren onder leiding van Jacomijn Schellevis en drie andere kunstenaars. De ontwerpen beelden onderwerpen uit die voor deze jongeren belangrijk zijn. De tunnel kreeg hierdoor een vriendelijker aanzicht en de jongeren werden zich meer bewust van de verantwoording voor hun omgeving.</p>
Dorp in Zicht 2009-2010	<p>Vervolg op <i>Rafels, randen en routes*</i>. In de dorpen Goor, Willemsoord en Zwartsluis werden bewoners door kunstenaar Henriëtte Tavenier gestimuleerd om stil te staan bij de kwaliteit van hun leefomgeving. Zij registreerden hun omgeving door die te filmen en te fotograferen. De neerslag daarvan vormde de basis voor een debat en een expositie over de inrichting van de randen van hun dorpen.</p>
Familie Hellendoorn op Zaal 2003	<p>Dit project vond plaats in het kader van Proeftuin Twente. Met een theatrale installatie werd de identiteit van de diverse dorpskernen verbeeld. Deze installatie fungeerde als gereedschap voor een openbaar debat over de identiteit van de gemeente. Inwoners werden geconsulteerd om de diagnose vast te stellen. Een vouwblad met een impressie van het onderzoek werd huis aan huis bezorgd.</p>
FUN4YOU 2005-2009	<p>Dit project is een vervolg op <i>Kunstenaars in brede school*</i>. Het betreft kunsteducatie in zowel het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs, waarbij de nadruk op talentontwikkeling ligt. Kinderen en jongeren meldden zich vrijwillig aan om na schooltijd aan een artistieke productie te werken. Hierbij zijn 64 deelprojecten gerealiseerd, waaronder werkplaatsen voor getalenteerde jongeren. Daar werd intensieve coaching gerealiseerd, in sommige gevallen door kunstenaars. Doel van dit programma is om de jeugd van 7 tot 23 jaar uit lage inkomensgroepen (waaronder ook verstandelijke gehandicapten) duurzaam toegang te geven tot kunsteducatie en talentontwikkeling, middels een vraaggericht programma met professionele ondersteuning vanuit de sectoren onderwijs, welzijn en cultuur.</p>
Galaxy 2007-2008	<p>Woningcorporatie Beter Wonen Vechtdal wilde een kunstwerk voor in de hal van het nieuwe kantoor, waar huurders zich bij betrokken kunnen voelen. Kunstenaar Jacomijn Schellevis interviewde zo'n 200 huurders over hun wensen ten aanzien van hun woonomgeving. De antwoorden werden gecategoriseerd en omgezet in objecten van geglazuurd keramiek en glas.</p>

Geheugen van de Gemeente Hellendoorn 2005-2007	<p>Peter Piller werkt met 'gevonden beelden' uit het alledaagse leven. De gemeente Hellendoorn vroeg hem om een collectief portret van de hele gemeente te maken. Voor dit project deed hij uitgebreid veldonderzoek in diverse archieven. Hij maakte ook foto's en had contacten met inwoners van de gemeente. Het project mondde uit in een boekwerk voor alle inwoners van de gemeente, drie tentoonstellingen en een permanent project op de gevel van het Huis voor Cultuur en Bestuur in Hellendoorn.</p>
Groter dan gebouwen? 2008	<p>De aftrap van de sloop Landsherenkwartier werd gestalte gegeven door Rob Sweere met een portret van oud-bewoners op de dakrand van hun te slopen flat.</p>
Het Huwelijk 2005-2007	<p>Hans Aarsman en Erik Kessels gaven invulling aan de verbintenis tussen de verschillende kernen van de gemeente Hellendoorn. Hierbij speelde het Huis van Cultuur en Bestuur een belangrijke rol, omdat daar de bestuurlijke verbintenis vorm krijgt en huwelijken worden gesloten. In een twee jaar durende aanloop naar de opening van dit huis werden onder andere datingshows georganiseerd. Dit was het onderwerp van de dag. Hierdoor kwam er daadwerkelijk interactie tot stand tussen elkaar tegenstrevende dorpskernen, met een positief resultaat. Tijdens de officiële opening werden inwoners uit de verschillende kernen van deze gemeente gehuwd, als uiting van de verbintenis en liefde tussen deze kernen. Bij deze theatrale openingsmanifestatie waren Imca Marina en Gordon betrokken. Van dit alles werd een staatsieportret gemaakt, die aan het eind van de dag aan de bruidsparen is aangeboden.</p>
Hoe klinkt jouw stadsdeel? 2009	<p>In samenwerking met circa 120 bewoners van Enschede ontwikkelden lokale kunstenaars (Susan Pinkster, Wessel Westerveld, Petra Groen, Marina Weddeling en Philip Jonkerwerd) een kunstwerk rond het thema geluid en muziek. Dit resulteerde in een expositie met vijf stadsdeelkunstwerken, die elk de muzikaliteit van het betreffende stadsdeel verbeeldde. Doel van dit project was om inwoners uit de stad bij het kunstkwartier en het muziekkwartier te betrekken.</p>
In Dinkelland 2007	<p>Om de sociale cohesie in deze nieuwe gemeente te bevorderen maakte kunstenaars Jacomijn Schellevis en Berenice Staiger samen met uit de verschillende samengevoegde dorpskernen wonende kinderen keramiektegels over wat zij belangrijk vinden in hun omgeving. Die tegels zijn in grote tableau's opgehangen in het nieuwe gemeentehuis.</p>
Jungle 2002	<p>Kunstenaar Lies Kortenhorst vroeg leerlingen van een openbare basisschool in Deventer om associatief te reageren op het woord jungle. Deze associaties werden getekend, geschreven, geschilderd of in collage uitgevoerd. Vervolgens werden selecties gemaakt om als basis te dienen voor een muurschildering.</p>
Klaprozen 2008-2009	<p>Margot Olde-Loohuis beschilderde een slooppand met een klaprozenmotief en kinderen schilderen daar insecten en dieren overheen als een bijdrage aan de leefbaarheid voor de achterblijvende bewoners en om vandalisme te voorkomen in een langzaam leeglopende te slopen buurt in de Rivierenwijk in Deventer.</p>
Knikkerbak van het Geluk 2008	<p>In het kader van visievorming Deventer 2030 vroeg kunstenaar Loes ten Anscher willekeurige inwoners om zich gezamenlijk in te spannen voor het toekomstig geluk. Wanneer het spel met de 115 knikers was gespeeld, ontvingen ze een gelukbewijs, dat tot 2030 geldig is.</p>
Kom d'r in dan ku'j d'r uut kiek'n 2004-2005	<p>Loes ten Anscher verzamelde 40 spreekwoorden in 25 talen bij winkels van de Rielerweg te Deventer in het kader van het Oost Westfestival en verwerkte dit in gipsen objecten. Hierop stond het spreekwoord in de oorspronkelijke taal (van winkeleigenaar en klanten) en dit werd tussen de producten in de winkels gezet. Er is ook een spreekwoordenposter ontwikkeld.</p>

Kracht van verbeelding 2009	<p>Speciaal voor het Balenfestival in Roombeek ontwikkelde kunstenaarscollectief The Blue Noise Department een tentoonstelling. Wijkbewoners was gevraagd om objecten, foto's en beelden met een bijzondere emotionele waarde in te leveren. Daarmee werd een landschap gecreëerd waar een spoorwegtrein, voorzien van camera, doorheen reed. Het camerabeeld werd opgeblazen tot grote proporties en vormde samen met andere projecties een onderdeel van een installatie.</p>
Kunstatelier Kamperpoort 2009	<p>Uit het oogpunt dat kunst een goed middel is om mensen samen te brengen, realiseerden opbouwwerk Travers en woningbedrijf deltaWonen een tijdelijk kunstatelier, waar kunstenaars uit de wijk Kamperpoort in Zwolle, die zich onder andere richten op schilderen, fotografie en digitale kunst, activiteiten voor wijkbewoners ontwikkelden. Het ging om workshops, cursussen, speciale projecten voor peuters, kinderen en jongeren, een wijkkrant, een fotoboek en exposities.</p>
Kunstenaars in de brede school 2002-2004	<p>Dit betreft een 15-tal kortlopende projecten met professionele kunstenaars op basisscholen in achterstandswijken in Deventer. De deelnemende kunstenaars zijn: Femke Teussink, Margreet Hajee, Loes ten Anscher, Jorrit de Kort, Petra Groen, Othilia Verdurmen, Annelie van der Linden, Iris Ursem, Babet Olde Weghuis, Leny Stappers, Hanneke Verhey. Bij deze projecten vond een eindpresentatie plaats waar ouders, leerlingen en eventueel de wijk bij werd betrokken. De projecten zijn uitgebreid beschreven en geëvalueerd, zie: <i>Kunstenaars in de Brede School. Verslag en impressies van een experiment</i> van Kunstenaars & CO.</p>
Kunstkorsetten 2005	<p>Samen met 10 leerlingen uit het praktijkonderwijs ontwikkelde kunstenaar Loes ten Anscher een tentoonstelling in de etalage van Van der Lindenlinterie in Deventer.</p>
Lago, de Plas 2004	<p>Een project van kunstenaar Saskia Korsten ten behoeve van meer sociale cohesie in een nieuwe wijk Stadshagen te Zwolle. Bewoners participeerden zonder dat zij dit wisten. Er verscheen een hermetisch afgesloten tent, waar een Italiaanse kunstenaar (Luis Listoni, een anagram voor illusionist) zou werken aan een kunstwerk. De bewoners werden bestookt met enquêtes en flyers en gevraagd persoonlijke voorwerpen in te leveren voor het kunstwerk. Iedereen leefde toe naar de dag dat de tent zou open gaan en de kunstenaar zichzelf zou prijsgeven. Toen het zover was, bevond zich daar enkel een geluidsinstallatie, waaruit de stem van Luis Listoni kwam, die het project belachelijk maakte. Over dit project is een film gemaakt, die een overzicht biedt van de gebeurtenissen in de wijk.</p>
LangsteLenteLicht 2008	<p>Een project van Bruno Doedens om de onderlinge verbondenheid van de inwoners van Salland langs het Overijssels Kanaal (tussen Lemelerveld en Deventer) te tonen en te versterken, ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van dit kanaal. Honderden omwonenden plaatsten tijdens een lentedag duizend verlichte Thaise lampions en brandende fakkels langs het kanaal. Zij werden tot deelname gestimuleerd door een foto- en filmwedstrijd (uitmondend in een expositie) en een wedstrijd 'Bij welke brug komen de meeste vrijwilligers op de been'. Na afloop zijn er 'brugfeestjes' georganiseerd, waarbij speciaal voor dit project geschreven gedicht is voorgedragen. Ook is er een kort filmimpressie gemaakt.</p>
Mix X Tijd 2006-2007	<p>Met dit project regisseerde en documenteerde Harold Schouten gezamenlijk met 12 andere kunstenaars en diverse maatschappelijke organisaties een 30-tal 'mix-maaltijden'. Door samen te koken en te eten, onder regie van een kunstenaar, werd ontmoeting en uitwisseling tussen personen afkomstig uit verschillende culturen gestimuleerd. Het maken van een nieuw gerecht was daarbij de uitdaging. Het Mix x Tijd kookboek vormt een 'gesamt-kunstwerk': een gelaagd verslag van zowel de ontmoetingen als de ontstane nieuwe recepten. (zie www.mixtijd.nl)</p>

Muurschildering Roessink 2002	Met leerlingen van een basisschool maakte Lies Kortenhorst een muurschildering in Roessink, de door Deventer geannexeerde voormalige gemeente Diepenveen. Dit was één van de eerste ervaringen van CBK Deventer met community art.
Ongewild, toch geplakt 2005	Samen met jongeren ontwikkelden kunstenaarsduo Space Cowboys (Albert Dedden en Paul Keizer) objecten voor wildplakken van posters in het centrum van Deventer.
Operat(i)oneel 2009-2010	Samen met 100 leerlingen van groep 7 en 8 van drie basisscholen is door Ineke van Essen een opera geschreven rond het thema veerkracht in aansluiting op WAKE (een opera rond de vuurwerkcramp). Regisseur Xander Straat zette dit, samen met leerlingen en hun ouders, om tot een muziektheaterstuk.
Oranje rap 2007	Jongeren uit het Oranjekwartier in Deventer maakten samen met geluidskunstenaar Jeroen Diepenmaat een rap. Tevens is er een geluidskunstwerk op een telefoonmast gemaakt met geluidsspeakers, die meer vogelgeluiden laten horen naar gelang er vaker wordt gebeld in de wijk. Dit was een onderdeel van het opbouwproject Plan van Vooruit.
Rode Huis – Dag Hoornwerk 2002-2003	De wijk Hoornwerk in Deventer werd fasegewijs afgebroken voor de bouw van nieuwe kantoren en appartementen. Naar aanleiding van het verzoek om een muurschildering op een leegstaand pand verzamelde Lies Korstenhorst verhalen van bewoners over hun meest dierbare plek in de wijk. Rob Philip maakte portretten van die bewoners en die zijn samen met de verhalen gebundeld in een de publicatie 'Dag Hoornwerk'. Delen uit die publicatie zijn op het felrood geschilderde pand bevestigd.
Queestebox 2009	Ter gelegenheid van het 225 jarige bestaan van de vrijmetselaarslogeloge Le Prejuge Vaincu ontwikkelde kunstenaar Loes ten Anscher, in samenwerking met de leden van deze loge, een kistje (met een plattegrond, lexicon en codekraker) ten behoeve van een speurtocht door Deventer.
Radio What You Like 2001-2004	Onder begeleiding van twee radiojournalisten en twee jongerenwerkers (dus geen kunstenaars) maakten 23 lager opgeleide autochtone en Turks-Nederlandse jongeren een radioprogramma. Hierdoor kregen ze de kans om sociale vaardigheden te ontwikkelen, om samen te werken met jongeren uit andere subculturen en om zich te profileren voor een groot publiek.
Rafels, Randen en Routes 2007-2008	Een initiatief van AtelierOverijssel, een onafhankelijke werkplaats voor iedereen die zich op ruimtelijke opgaven wil richten. Er werd onderzoek gedaan naar kansen om de kwaliteit van ruimtelijke ontwikkelingen rond dorpen te verhogen. Beoogd werd om bewustwording ten aanzien van de veranderingsprocessen van dorpsranden te vergroten: zowel bij een breed als vakmatig publiek. Centraal stond een tentoonstelling over de dorpsgezichten van Goor, De Lutte, Heino, Willemsoord en Zwartzluis in Museum De Fundatie in Heino. Kunstenaarsgroep Observatorium bouwde een installatie geïnspireerd op een aquarel van Heino uit 1860 en nodigde publiek uit om daar plaats te nemen en een getekende observatie achter te laten. Hierbij zijn leerlingen uit het basisonderwijs en amateurschilders betrokken.
Romig 2007	Muziektheater onder regie van Erik Jan Post, waarin verhalen over Roombeek van zowel voor als tijdens en na de vuurwerkcramp, met studenten van ArtEZ Hogeschool voor de Kunsten werden vormgegeven, ten behoeve van het jaarlijkse Balenfestival. Tijdens dit jaarlijkse festival worden verschillende creatieve uitingen van 'kracht' in Roombeek getoond. Dit muziektheaterstuk is ontwikkeld om wijkbewoners meer bij dit festival te betrekken.

Rondom de Moskee 2004-2005	Om ondersteuning te bieden aan de integratie van een moskee in Deventer maakten Lies Kortenhorst, Anna Ramsair en Harold Schouten samen met buurtbewoners tijdelijke kunstwerken, die de wereld van de moskee met de wereld van de buurt verbonden. Hiertoe organiseerden ze onder andere workshops in samenwerking met een speeltuinvereniging, basisscholen en Activiteitencentrum Voorstad Centrum.
Roomkunst 2009-2010	Om de eigenheid en schoonheid van de Enschedese wijk Roombeek zichtbaar maken hebben wijkbewoners onder begeleiding van elf fotografiestudenten van ArtEZ de mooiste plekken in deze wijk gefotografeerd. Een selectie daaruit is in wijk- en cultuurcentrum Prismare tentoongesteld.
Route 32 2007-2008	Kunstenaar Ida van der Lee bracht de route in beeld van 32 sloop- en bouwprojecten, die toentertijd zouden worden gerealiseerd. Van iedere plek werden beelden, verhalen en/of objecten gedocumenteerd, die uiteindelijk in een blijvend kunstwerk resulteerden over de veranderingen in de Deventerse Rivierenwijk.
Schuttingtaal 2002-2004	Projecten op tijdelijke bouwschuttingen en dichtgetimmerde panden in de binnenstad van Deventer in het kader van graffiti convenant van de binnenstad, waarbij ruimte geboden werd voor creatieve uitingen van jongeren binnen vijf 5 deelprojecten. Naast de gerealiseerde graffiti en beeldende kunst op diverse locaties in de stad, is er ook een interactieve website ontwikkeld, met wisselende on line exposities.
Skatebaan Urban Culture 2007	75 leerlingen uit het voortgezet onderwijs konden samen met beeldend kunstenaars Kees de Groot, Jeroen Gras, Elise Leusink meebouwen aan 2000 vierkante meter grote stad rond tijdelijke skatebaan. Op deze manier raakte deze groep betrokken bij het Balenfestival in Roombeek.
Sloop Oude Bathmenseweg 2007	Door kunstenaar Gabriëlle Groothuis opgezette theatrale en muzikale aftrap van de sloop van de eerste huizen in de Rivierenwijk in Deventer, in samenwerking met vrijwilligers van buurt- en speeltuinvereniging De Ark.
Sporen van vrijheid en identiteit 2009	Naar aanleiding van de vraag aan de 25 gemeentes in Overijssel om een performance te leveren voor het project Paal38 op het Plein van de Vrijheid voor het Provinciehuis van Overijssel, maakte kunstenaar Marjo Potma en de jeugdige cineast Lars Henning samen met inwoners van de gemeente Raalte een videofilmje en een vlag als bijdragen voor het Bevrijdingsfestival Overijssel.
Sterke Schouders 2007	In het kader van het opbouwwerkproject Plan van Vooruit in het Oranjekwartier in Deventer verspreidde kunstenaar Marjet van Hartskamp 8.000 oranje tulpenbollen in het Oranjekwartier, om te planten in tuin, balkon, plantsoen of speeltuin. Ook werden er, gratis en in grote oplage, ansichtkaarten verspreid met het oké stempel voor het OK - OranjeKwartier. Een logo dat ook na afloop van dit project is te gebruiken.
Stofoverschot 2000	Buurtbewoners en (vaste) klanten van een 100-jaar oud dorpscafé in het door Enschede geannexeerde Glanerbrug kregen van kunstenaar Ida van der Lee de kans om waardig afscheid te nemen van deze dierbare plek. De sloopfase van het café is met de dorpsbewoners gedeeld door het gezamenlijk te strippen. Een reeks aan vondsten leverde een archeologische verzameling op, die deels werd gefotografeerd en deels in zakjes voor de ramen werd gehangen.
Straatmuseum Cultuurmijl 2009	Bewoners langs de Cultuurmijl in Enschede (de weg vanaf het station naar Roombeek) is een museumkastje geschonken, die zij konden vullen met professionele- en amateurkunst. Uiteindelijk zijn er 70 kastjes gevuld: door bewoners, een basisschool, de Volksuniversiteit, rijksmuseum Twenthe, galerie Cabinod, café het Bolwerk, de cinema en individuele kunstenaars met een atelier aan de cultuurmijl.

Ta Lente 2003-2004	<p>Project in het kader van het wijkprogramma 'Wijk 4 in beweging'. In de wijk Keizerslanden zijn zowel amateurkunstenaars en professionele kunstenaars opgespoord om het potentieel in de wijk te tonen en uit te lichten, door middel van workshops en andere vormen van informatie- en kennisuitwisseling. Er zijn campagnes gevoerd, onder andere door met bloemzaadjes langs de deuren gegaan en een talentenkliklijn. Er deden 97 wijkbewoners actief mee aan dit project. Zij hielden zich bezig met allerlei disciplines, zoals: verhalen vertellen, poëzie, zang, dans, schilderen, tekenen, glas in lood, tekenen en textiele werkvormen. De Ta Lentemanifestatie in het wijkcentrum is door zo'n 800 mensen bezocht.</p>
Tattoos for Eagles 2003	<p>Fotografie van tattoos van GAE hooligans, resulterend in een expositie in het Historisch Museum, een expositie van panelen op de schutting rond de Waag en het boekje <i>Tattoos for Eagles, diepgaande clubliefde</i>. Dit was een vervolg op <i>Schuttingtaal*</i>.</p>
Thuis 2006-2007	<p>Kunstenaars Maaike Folmer, Miranda Poel, Bart Folmer en Linda Nieuwstad maakten met 56 buurtbewoners (inclusief kinderen) op vier slooppanden in de Rivierenwijk tijdelijke kunstwerken. Gemeenschappelijk thema was: 'hoe het is om noodgedwongen je thuis op te moeten geven en een nieuw thuis te verwerven'. Er vonden diverse happenings plaats, waaronder een steigerontbijt met de omwonenden.</p>
Uitbreiding van Polder Mastenbroek 2004	<p>Polder Mastenbroek is een grootschalige, laat-middeleeuwse polder tussen Kampen, Zwolle, Hasselt en Genemuiden, die onder druk staat van stedelijke en industriële ontwikkelingen en daarom is opgenomen in de nota Belvédère van de Rijksoverheid. Kunstenaar Sjaak Langenberg ontwikkelde samen met televisiemaker en beeldend kunstenaar Theo van den Aker een pseudo-documentaire of <i>mockumentary</i> over uitbreiding van deze polder ten koste van de stad. Deze film plaatste de actuele problematiek van de relatie tussen de stad en het landelijk gebied dus in een omgekeerd perspectief en daagde de bewoners van Mastenbroek uit hun defensieve positie te verlaten en over de horizon heen te kijken. Naast versterking van de identiteit van dit gebied, werd ook de ontwikkeling van een pro actieve houding ten aanzien van gebiedsontwikkeling nagestreefd. Daarbij diende dit project als voorbeeld voor de koppeling van kunst aan planologie.</p>
Van de Straat/ Streetwise 2008	<p>Een project voor 12 dak- en thuislozen in Zwolle werden door Jacomijn Schellevis en Marit Otto begeleid bij het maken van foto's over hun leefomgeving en belevingswereld. Er waren negen sessies die begonnen met soep en brood, waarna uitleg werd gegeven. De foto's van de vorige week werden met de groep besproken. Vervolgens gingen de deelnemers weer op pad. Het doel was om deze kwetsbare doelgroep in een positief daglicht te zetten, hun creativiteit te stimuleren, ze even uit hun dagelijkse problematiek te halen en hen het genoegen van een succesvol eindproduct te bieden. Het project eindigde in een druk bezochte fototentoonstelling in het Stedelijk Museum Zwolle en er verscheen een boek over. Die boden inzicht in het leven van dak- en thuislozen.</p>
Verbinding 2007-2008	<p>Kunstenaar Marieke Vriendt maakte 12 kunstwerken van koperen platen, met uitsneden van silhouetten van schelpen. Maandelijks werd een kunstwerk uitgereikt aan een bewoner. Aanvankelijk lag de focus op senioren, maar dat kwam steeds meer op van oorsprong Molukse inwoners te liggen. De persoon die een kunstwerk ontving, bepaalde wie het volgende kunstwerk verdiende en legde uit waarom. Er is ook een expositie georganiseerd en een boekje gemaakt.</p>
Villa Palestrina 2004	<p>Samen met 15 kinderen uit de Zwolse wijk Holtenbroek maakten kunstenaars Jacomijn Schellevis en Marit Otto een schildering op de gevel van een flat. Ze werkten hierbij het thema muziek uit, omdat de straatnamen in Holtenbroek zijn vernoemd naar componisten.</p>

Vlaggen en banieren 2007	Zus – Works & projects ontwikkelde samen met zo'n 20 scholieren uit het voortgezet onderwijs vlaggen en banieren voor het Balenfestival in de Enschedese wijk Roombeek, om deze doelgroep meer bij dit festival te betrekken.
West Wil Wel straattheater 2007/2008/2009	Een jaarlijks terugkerend straattheaterevenement voor en door bewoners van Stadsdeel West in Enschede. Participanten van Brede School West organiseerden in 2009 workshops dans, muziek, acrobatiek, theater en beeldende kunst en voorstellingen, waar ruim 3000 kinderen, jongeren en volwassenen mee zijn bereikt.
Wezenlandpark.nl 2007-2008	Kunstenarscollectief De Geuzen ontwikkelden in het kader van het opbouwwerkproject Plan van Vooruit in het Oranjekwartier met bewoners een webruimte voor de buurt. Dit platform wordt gerund voor en door bewoners. Zo kunnen ze elkaar informeren over nieuwe plannen, ideeën en observaties.
Vreemd gaan aan tafel 2008	Dit betreft een onderdeel van het Oostcultuurfestival in 2008, dat actuele ontwikkelingen in cultuur en life style van jonge migranten in Overijssel toont en plaatsvindt in Zwolle, Deventer en Twente (Enschede, Hengelo, Almelo). Samen met lokale kunstenaars organiseerde kunstenaar Adriaan Nette vier <i>hospitality dinners</i> per stad, waarbij een gezin bij een ander gezin een maaltijd nuttigde in een door en kunstenaar vormgegeven context. De resultaten daarvan werden op diverse plekken gepresenteerd.
Wij 2001	Tentoonstelling en publicatie op basis van oral history in Rijksmuseum Twenthe. Tegenstrijdigheden en ambivalenties rondom regionale identiteit werden in een semi-fictieve context bij elkaar gebracht. Het idioom van de moderne kunst mengde zich met de didactiek van de oudheidkunde: historische voorwerpen werden niet alleen op ooghoogte, maar ook op buik- of kniehoogte gepresenteerd waardoor er een maquette-achtige omgeving ontstond.
ZwArt educatieve routes 2008, 2009	In het kader van het zomerkunstenfestival ZwArt werkten kinderen en MBO studenten uit Zwolle aan een multidisciplinaire kunstproductie, onder begeleiding van kunstvakdocenten en stagiaires ArtEZ of Hogeschool Windesheim. Tijdens het festival werden deze producties in de binnenstad van Zwolle gepresenteerd. In het traject waren ontmoetingen met kunstenaars opgenomen, die fungeerden als inspirator, stimulator, vraagbaak en voorbeeld voor de leerlingen. Ze vertelden over hun ideeën voor hun eigen kunstproducties voor ZwArt. Op deze manier wil ZwArt kunst promoten en een bijdrage leveren aan de kunstzinnige en culturele ontwikkelingen van de leerlingen.
101 Deventaren 2003	Project van Loes ten Anscher en Astrid van Loo, bestaande uit 101 vlaggen met zwart/wit portretten van een onbekende Deventenaren, die oplopen in leeftijd van 0 tot 100 jaar. In de rechterbovenhoek staat de leeftijd en als ondertitel staat het lievelingsboek van de persoon vermeld. De totale installatie heeft een lengte van 85 meter. Op deze manier toont de stad de pluriformiteit van haar inwoners.